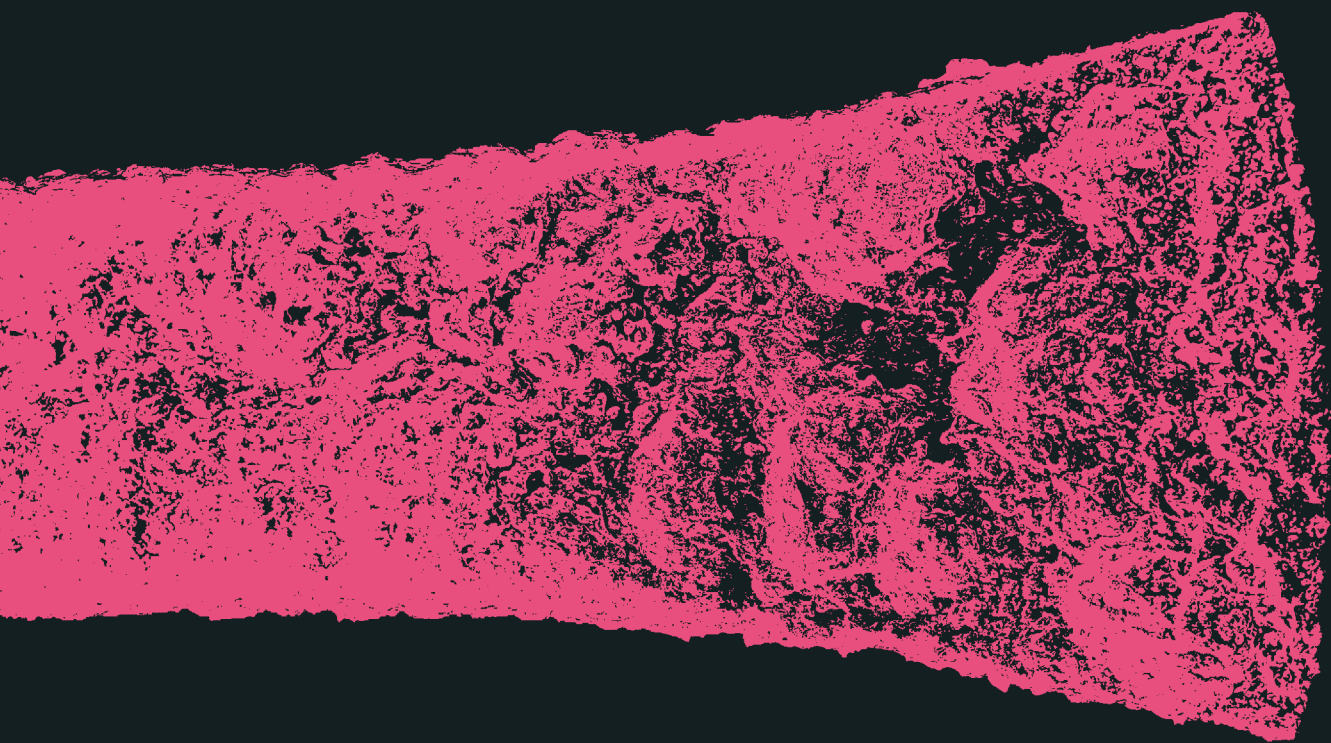

STENÅLDER TILL NUTID

A7-området i Visby

Region Gotland
Länsstyrelsen Gotland
Gotlands Museum

Redaktör: Cathrin Emdén
Text: Per Widerström, utom *Vad gör en arkeolog*, *Stenålder* och *Bronsålder* (Johan Norderäng) och *En ny stadsdel växer fram* (Christian Hegardt)
Grafisk form: Cathrin Emdén
Omslag: Yxa (100-talet e.Kr.) funnen på gränsen mellan kvarteren Adjutanten och Sergeanten.

Visby 2021

Länsstyrelsen
GOTLANDS LÄN

Region
Gotland

Gotlands
Museum

Inledning	5
Förord	6
Kort om Gotlands försvarshistoria	9
De äldsta spåren efter människor i Visbyområdet	11
Tune qwia – Törnekvier	19
Hur jobbar en arkeolog?	24
Stenålder	27
Stenålder på A7-området	31
Bronsålder	33
Bronsålder på A7-området	35
Järnålder	37
Förromersk järnålder	39
Romersk järnålder	40
Järnåldern på Artilleriet	46
Den äldre järnåldern vid A7/Artilleriet	47
Yngre järnålder	53
Yngre järnålder i kvarteret Sergeanten	57
Vendeltid i kvarteret Malajen	58
Järn och eld i kvarteret Signallottan	59
Vikingatida hus i kvarteret Kaptenen	62
Fyndkarta	66
En ny stadsdel växer fram	68
De funna föremålen	76
Litteraturförteckning	78

Van der Meer

EN TIDSRESA

Hur såg livet ut för länge sedan här på A7? Vilka var det som levde där just ditt hus står i dag? Det mycket vi aldrig få veta, men en hel del kunskap har vi fått genom arkeologiska undersökningar som har genomförts innan de nya husen byggdes.

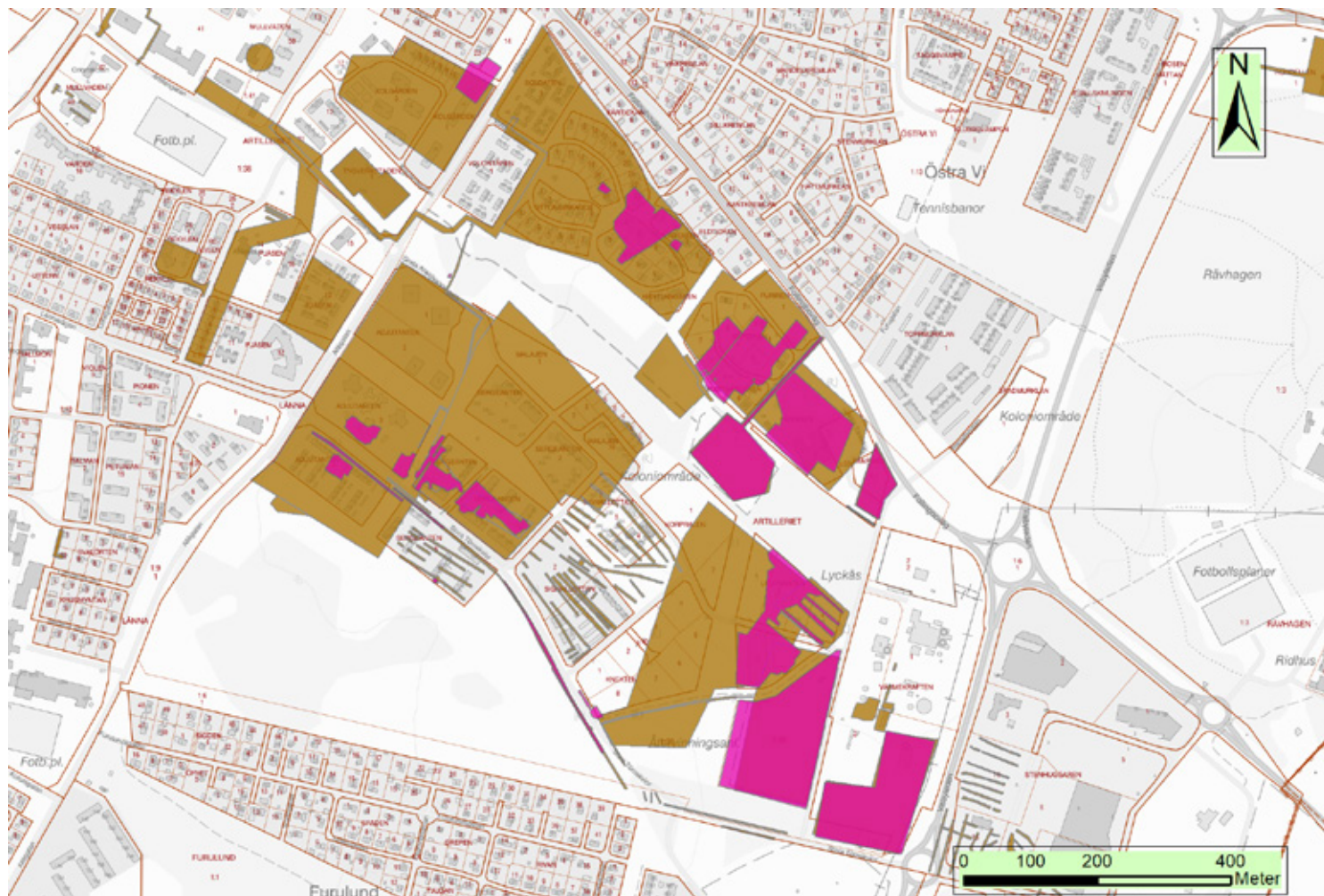
En av de stora upptäckterna är att det legat en gård med en mycket speciell betydelse här. En Tunagård. Bilden visar hur Tunagården kan ha sett ut under den romerska järnåldern (runt 200 efter Kristi födelse). Vi föreställer oss att pälshandlare från dagens fastlandssverige kommer till gården för att sälja varor. Under den här tiden var stora delar av Europa del av romarriket och arkeologiska fynd på Gotland visar att man hade kontakter mellan Gotland, Sverige och det romerska riket.

Se på bilden! Kanske hade gårdens ägare skaffat sig kontinentala varor, som att baka bröd och dricka importerat vin? Här hälsas köpmännen välkomna. Man skålar och bryter bröd. Bakom gården finns två mindre sjöar, som i dag är uttorkade, och på heden betar hästar. Korn och vete odlas för bröd- och ölproduktion. Bredvid gården skulle du också ha kunnat se brödugnar och kanske bikupor för mjödproduktion.

Under den här tiden fanns det inga städer, utan det var på gården som viktiga beslut togs och här firades olika religiösa högtider. Tunagården på A7 kan ha haft den funktion som staden Visby senare tog över. Visby växte och blev något av en stad under 1000-talet, med en ökad betydelse under 1100-talet. Så när Visby blivit en stad, med administrativa funktioner som rör frågor som beskattning, handel och säkerligen också den relativt nya religionen, kristendomen, med dess kyrkor, då hade Tunagården spelat ut sin roll på A7. Kanske övergår organisationen från en social samhällsstruktur med en dominerande släkt, till en mer modern struktur med ämbetsmän.

Vad som då händer med platsen vet vi inte. När vi möter området i kartor så är det odlingsmark och betesmark. Bra odlingsmark har alltid varit attraktivt. Kanske hade man kvar odlingsmarker här även om man flyttat in till nymodigheten, staden?

Tunagården under romersk järnålder. Illustration: Mats Vänehem/Vänehem Illustrations.

ARKEOLOGISKA SPÅR VID EN NY STADSDEL

På kartan ovan saknas några undersökningsområden (brunt och lila), men den illustrerar ändå ganska bra den omfattande täckningsgraden för arkeologiska utredningar, förundersökningar och undersökningar som gjorts på området. Topografiska webbkartan: ©Lantmäteriet, geodatasamverkan.

Arkeologin studerar mänskliga företeelser genom de lämningar och de spår som vi efterlämnar oss i landskapet. Lämningarna talar om för oss hur man bodde, vad man odlade, hur man begravde sina döda och såg på livet efter detta, vilka kontakter man hade med omvärlden och mycket mera. Tidsspannet är stort, från äldsta stenålder till senare historisk tid. Arkeologin hjälper till att fylla i luckorna och komplettera bilden där historieskrivningen inte kan ge oss mer kunskap om vårt förflutna. Frågorna är lika många som människan är komplex och i arkeologens verktygslåda finns olika tvärvetenskapliga, vetenskapliga och laborativa metoder.

Det arkeologiska källmaterialet bildar en del av vårt gemensamma kulturarv. Utgångsläget är oftast att en fornlämning ska bevaras, men ibland kan den tas bort under förutsättning att dess vetenskapliga värde tas tillvara och att den dokumenteras ordentligt genom en arkeologisk undersökning. Måhända lite motsägelsefullt innebär det att samtidigt som lämningen tas bort, så ska den kunna bidra till att öka kunskapen om vårt förflutna. Arkeologerna banar av matjorden och rensar fram de lämningar, kulturlager och fynd som finns bevarade. De undersöks, dokumenteras och mäts in noggrant. Efter undersökningen skrivs en

basrapport, material arkiveras och fynden förs till museisamlingarna. Intresserad allmänhet, forskare och kommande generationer kan på så sätt ta del av dokumentationen och bilda sig en uppfattning om fornlämningen i efterhand.

Omfattande exploatering och utbyggnad med arkeologiska undersökningar till följd är vanligt i storstadsregionerna eller vid stora infrastrukturprojekt. På Gotland och i Visby är exploateringstakten inte lika omfattande, men det finns undantag. Vid utbyggnaden av Terra Nova från 1980-talet och framåt har en del arkeologiska undersökningar kastat nytt ljus över Visbys förhistoriska landskap. Inför utbyggnaden av A7 har många spännande undersökningar ytterligare fördjupat vår kunskap om det förhistoriska landskap som fanns här innan Visby växte fram som stad. Redan under tidigt 1990-tal görs en arkeologisk utredning inför en fördjupad översiktsplan för A7-området, men merparten av de många arkeologiska insatserna har gjorts i växande takt med att området planlagts och tagits i anspråk för byggnation under 2000-talets första två decennier. I Länsstyrelsens rapportkapslar över A7-området finns närmare fyrtio rapporter från olika typer av arkeologiska insatser (stora som små). Det verkliga antalet är något fler, eftersom rapporter även finns digitalt.

I takt med att många intressanta undersökningar fördjupat vårt kunskapsläge om Visbys förhistoria har Länsstyrelsen, Gotlands Museum och Region Gotland genom åren uttryckt en vilja att tillgängliggöra de många fina resultaten för en bredare allmänhet. Tanken på en mer lätt-sam och publik skrift om A7 var så född, i kontrast till de många arkeologiska basrapporterna som av sin natur är ganska tekniskt utformade. Arbetet med skriften har möjliggjorts genom finansiering från Region Gotland och Länsstyrelsen. Ett särskilt tack ska riktas till Roger Möller som varit drivande i frågan på Region Gotland. Gotlands Museum har varit projektledare, redaktör för arbetet och står för huvuddelen av text-arbetet.

I skriften låter Gotlands Museums arkeologer bekanta oss med bland annat några mycket tidiga spår av mänsklig närvaro i området under stenålder, de tidigaste spåren vi har från byggnader i området (daterade bronsålder), liksom de många lämningar som kommit i dagen efter järnålderns boplatser, gravar, och även en smidesplats från järnåldern senare hälft. Region Gotlands stadsarkitekt Christian Hegardt ger en presentation av framväxten av dagens bebyggelse, om tankar kring planeringen och arkitekturen i det nya området. Det här är ett axplock och vi hoppas att skriften kommer väcka intresse hos dem som i dag bor i området, intresserad allmänhet, samt att den kan ge en fingervisning för den som vill ta reda på mer.

Daniel Langhammer

Länsstyrelsen i Gotlands län

KORT OM GOTLANDS FÖRSVARSHISTORIA

Gotland har en lång försvarshistoria. Med sitt läge i Östersjön har ön varit en strategisk plats för både handel och försvar under lång tid. Närheten till övriga Sverige liksom Polen, Danmark, Tyskland och de baltiska länderna gjorde Gotland till en bra utgångspunkt för handel, men också till en utsatt plats.

Inte minst under vikingatiden var ön känd för sin rikedom. När den norske kungen Erik Jarl i slutet av 900-talet var i behov av att öka på finanserna begav han sig till Gotland. I vattnen utanför ön väntade han på handelsskepp och vikingar som anlände till ön med rikedomar som han kunde plundra. Han gick även iland för att röva på gårdarna längs kusten. Senare kontrolleras Gotland av såväl sjörövarbandet Vitalianerna som Tyska orden, Sverige och Danmark under olika perioder.

När Gotlands Nationalbeväring organiserades år 1811 var det som ett resultat av den senaste omstörtningen, nämligen en rysk ockupation år 1808. Den gotländska nationalbeväringen kan dock sägas ha sitt ursprung i den artillerikår som redan tidigare funnits på Gotland.

Då nationalbeväringen organiserades kom artillerikåren att utgöras av två batterier och ett fästningskompani med en stamtrupp om hundra man, förlagd i Visby. Förbandet omorganiserades år 1861 till Gotlands Nationalbeväringens Artillericorps och fick beteckningen No 4. Några år senare, 1887, bytte kåren namn till Gotlands Artillerikår (No 4).

År 1892 fick Gotlands Artillerikår den nya beteckningen No 7, eftersom det planerade Norrlands Artilleriregemente skulle bli No 4. År 1914 ändrades beteckningen för den gotländska kåren till A7.

På den ekonomiska kartan från 1976 beskrivs A7-området som militärt övningsområde med skjutbanor.

Den 30 juni 2000 avvecklades Gotlands Artilleriregemente. Avvecklingsorganisationen upplöstes i sin tur den 30 juni 2001, då avvecklingen av förbandet var slutförd.

**Officerare vid Gotlands
Nationalbeväringens Artilleri-
corps, 1877.**

DE ÄLDSTA SPÅREN EFTER MÄNNISKOR I VISBYOMRÅDET

På det gamla militärområdet A7 i Visbys utkant har det byggts nya bostäder. När staden växer genomförs ofta arkeologiska undersökningar innan byggandet börjar. Det gör att vi får ny kunskap, mer information och nya pusselbitar att lägga till vår vetskap om Visbyområdet.

Många undersökningar har genomförts på A7-området under de senaste 50 åren, de flesta i mindre skala i samband med att elledningar och fiberkablar har grävts ner. Efter arkeologiska undersökningar under 1990- och 2000-talen visste man att det legat en boplats här redan när Jesus föddes i en annan del av världen. Det har visat sig att boplatsen var mer omfattande än man förut antagit, både i tid och rum. Och det i sin tur kastar nytt ljus över förutsättningarna i stadens omgivning och därmed också över stadens uppkomst.

I dag är det forna övningsområdet uppdelat på flera fastigheter. Som ett minne av platsens militära historia har kvarteren fått namn som Korpralen, Sergeanten och andra militära beteckningar. Medan kvarterens namn kopplar till områdets militära historia så har gatorna i området fått namn efter några av öns mest bemärkta historiska kvinnor: entreprenören Wilhelmina Skogh, apotekaren Ada Block och arkeologen Greta Arwidsson, den senare förvisso inte född på Gotland men i hög grad verksam på ön.

Vägarna som gränsar in området är: i söder Stora Törnekvior, i norr Follingboväg, åt öster Visbyleden och i väst Allégatan. Visbyleden och Allégatan är relativt nya, medan Follingboväg och Stora Törnekvior finns med redan på de allra äldsta kartorna över området.

Om man följer Stora Törnekvior österut från rondellen där Allégatan, Lännavägen och Stora Törnekvior möts, ligger det bebyggelse på båda sidorna. Det är de södra delarna av kvarteren Adjutanten och Sergeanten.

Grävbild från undersökningarna på Stora Torget 1924–1926. Fotograf okänd.

PROFFS

Fr. v. Ada Block, Greta Arwidsson och Wilhelmina Skogh är alla tre riktiga profiler på Gotland inom sina olika yrkesområden. Ada Block som apotekare, Greta Arwidsson som arkeolog och Wilhelmina Skogh som verksam i hotell- och restaurangbranschen.

Där finns också spår efter människornas liv under järnåldern, även om de inte är lika omfattande som på den norra delen om vägen.

Området söder om Stora Törnekvior sluttar ner mot vad som då måste ha varit en våtmark, eller snarare en liten sjö. Vid strandkanten verkar man ha lagat mat vid några tillfällen. Längre österut längs med Stora Törnekvior, mitt för den södra delen av kvarteret Knekten, har gravar från vikingatiden hittats. Sannolikt finns det betydligt fler gravar där som ännu är okända.

Visby dåtida centrum

I dag sträcker sig Stora Törnekvior från Allégatan till Visbyleden. Vägsträckningen var dock betydligt längre från början. Vägen började inte alls vid Allégatan utan snarare vid Östersjöns strand. Den gamla vägsträckningen kan spåras i gamla kartor. På en karta från 1697 (sid 18) syns den ursprungliga vägen (som nu är Stora Törnekvior). Den är numera uppstyckad i flera vägavsnitt. I dag finns ungefär 800 meter kvar av den gamla sträckningen. Det är sträckan från Allégatan till Trädgårdsgatan. På kartan beskrivs Stora Törnekvior som »Wäg til Follingboe, kallas Tune qwia.«

På samma karta framgår att vägen intill också går till Follingbo. Den kallas i dag Follingboväg – och det gjorde den även då. »Wäg till Follingboe af Ungbotels, kallas Follingboe wäg« står det. Med all respekt för Follingbo socken; det måste finnas en anledning till att två vägar ledde dit. Det verkar ha funnits något utanför Visby, längs med vägen till Follingbo, som gjorde att det fanns två vägar från Visby till Follingbo.

Efter de arkeologiska undersökningarna framstår det här området som synnerligen betydelsefullt för järnålderns Visbyområde. Man kan säga att det har varit ett centrum för Visby – innan staden Visby fanns. I området låg det en gård vars betydelse kan ha varit viktig för stadens

Professor Greta Arwidsson fotograferar råmärkesstenar vid Kambs i Halla 1981. Foto: Gunnar Svahnström.

»Efter de arkeologiska undersökningarna framstår det här området som synnerligen betydelsefullt för järnålderns Visbyområde. Man kan säga att det har varit ett centrum för Visby – innan staden Visby fanns.«

framväxt så småningom. En gård som förefaller ha varit så betydelsefull att den södra vägen mot Follingbo gör en liten böj så att den leder förbi gården innan vägen fortsätter österut. Det är Tunagården som nämns i inledningen. Vi återkommer till den längre fram, i kapitlet *Tune qwia – Törnekvior*.

Vikingatida bodar vid strandkanten

Men vi börjar berättelsen vid Almedalen. Där har det funnits bebyggelse som dateras till vikingatiden. De äldsta spåren av det som ska komma att bli staden Visby förefaller finnas vid Almedalen eller i kvarteren intill.

Att Visby växte fram vid sitt nuvarande läge är ingen slump. Läget med en grund vik skyddad av ett naturligt rev var utmärkt för en hamn. Den äldsta kända hamnen låg i det som nu är Almedalen. Både här, samt i kvarteret Kanonen och vid Strandgatan, har rester av båtar hittats. Tidigare lär man även ha träffat på båtar vid Maltfabriken, alltså dagens Campus Gotland.

Vid en arkeologisk undersökning på 1970-talet hittades även rustbäddar med enkel bebyggelse nära hamnen. Kol 14-analyser visar att det mycket väl kan vara vikingatida bodar, eller enkla småhus, som låg i princip vid strandkanten. De gamla daterande analyserna är inte tydliga och ger långa tidsintervall, men läget och djupet under marken visar att det troligtvis är den äldsta bebyggelsen i hamnen som hittats. Och att den är vikingatida.

Almedalen, stadens hjärta

Det som i dag är parkområde var alltså en gång den förhistoriska och tidigmedeltida hamnen och den centrala punkten i det som utvecklades till staden Visby. Portarna i muren mot Almedalen gjorde passager möjliga mellan hamnen och Visbys viktigaste affärsgata, Strandgatan. Därifrån spred sig bebyggelsen i den solfjädersliknande gamla delen av staden kring Almedalshamnen.

Under medeltiden växte hamnverksamheten och under 1100-talet utvecklades staden till ett internationellt handelscentrum. Handeln med Ryssland var omfattande. Området kring dagens Stora Torget blev centrum för olika typer av hantverk. För att skydda staden mot inkräktare uppfördes i mitten av 1100-talet försvarsbyggnaden Kruttornet i

nuvarande Almedalens norra hörn. Tillsammans med packhuset Gamla apoteket (byggt på 1200-talet) ett stenkast därifrån, är dessa byggnader de äldsta och bäst bevarade i Visby.

År 1203 kallas Visby för *Wysby Civitas* och vid det laget var Visby helt säkert en riktig stad! Så här beskrev den engelska franciskanerbrodern Bartholomeus Anglicus Gotland omkring år 1240: *»Det är en fruktbar ö, som har god tillgång på betesmarker och fisk. Här beskrivs livlig handel med allehanda varor, ty olika slags pälsar, vax och annat gods förs på skepp från skilda trakter till denna ö och forslas därifrån över havet till Gallien, Germanien, Brittanien och Spanien.«*

Det var förmodligen den hamnen som Bartholomeus Anglicus hört talas om, eller kanske till och med själv besökt. Franciskanerorden, som Anglicus tillhörde, fanns ju i Visby från 1233.

Förmodligen slutade hamnområdet i Almedalen att användas i slutet av 1300-talet då hamnen flyttades söderut. Och hamnen hette förstås inte Almedalen under vikingatiden eller medeltiden. Namnet kommer sig av att man planterade almar där under 1870-talet.

Vikingarnas hus

Som nämns i inledningen fanns det en äldre träbebyggelse i Visby från stadens vikingatida skede. I kvarteren Apoteket, Kompaniet, Novisen, Kalvskinnet och Kaplanen har träbebyggelse som föregått stenhusbebyggelsen hittats, och även längs med Hamburgergränd och Strandgatan finns daterade träbyggnader. Bebyggelsen bestod av enkla trähus med jordgrävda stolpar. Vissa byggnader har haft väggar av flätverk. De förefaller haft en organiserad struktur även om frågan hänger i luften i väntan på mer omfattande spår av den tidens bebyggelse.

Stenhusbyggandet under 1100-talet har förstås raderat många av de spår som funnits av vikingatidens bebyggelse. Men av stenhusen finns en stor mängd bevarade. Några exempel är Liljehornska huset och det förut nämnda Gamla apoteket på Strandgatan, och Kapitelhuset som ligger lite högre upp i staden.

Av gamla kartor framgår det att de områden av innerstaden som ligger närmast den omgärdande muren har varit odlade. Närmare hamnen har det också odlats. Här har det funnits kålgårdar, alltså köksträdgårdar eller trädgårdstäppor.

»Ty olika slags pälsar, vax och annat gods förs på skepp från skilda trakter till denna ö och forslas därifrån över havet till Gallien, Germanien, Brittanien och Spanien.«

Forskningshistorik om Visby

Hur och varför staden Visby uppstått är en gammal stötesten. Uppfattningen att Visby innerstad har omgivits av karga och närmast obrukbara markområden har varit svår att ändra på. Så sent som 1986 beskriver historikern Hugo Yrwing den rådande uppfattningen av omlandet som: »Det [Visby] omgavs under medeltiden av ett kargt och närmast öde område, som efterhand övergick i jordbruksbygder i det inre av ön.»

Han var långt ifrån den första som presenterade den uppfattningen. Faktum är att han själv hämtade sin inställning från en äldre tradition. Han stödde sig på Sune Ambrosiani, professor i arkeologi i Uppsala, som i mitten av 1940-talet ansåg att Visby låg skilt »från Gotlands odlade och befolkade delar genom en milsbred ödemark».

Men Ambrosiani stödde sig i sin tur på sin föregångare Erik B. Lundberg som tio år tidigare påstått att Visby hade: »...placerats i en trakt med mycket begränsad odlad bygd, vilken dessutom genom milsvida skogar skildes från omgivande bygder.»

Och Lundberg i sin tur byggde sin uppfattning på att hans föregångare, Nils Lithbergs, år 1924 ansåg att: »Runt staden ligga karga jordar och vart man vänder sig har man en nästan milslång skogsväg till öns bördigare marker.»

Kartan visar kvarteren där spår från vikingatida bebyggelse återfunnits.

Utsikt från Visby domkyrkas västtorn österut omkring 1900. Bebyggelsen utanför muren är vid den här tiden minst sagt blygsam.
Foto: Waldemar Falcks bildsamling/Riksarkivet, Landsarkivet i Visby

Den här långlivade uppfattningen var inte i takt med tiden när Hugo Yrwing ännu vidhöll den. Arkeologen Gun Westholm var skeptiskt till detta. Hon såg Visbys omland på ett nytt sätt och ifrågasatte den äldre uppfattningen. Gun Westholm menade att det visst fanns bra odlingsmark kring staden. Och skulle det vara fallet så öppnades andra möjligheter i diskussionen om stadens tillblivelse. Senare fick hon även stöd av kulturgeografen och arkeologen Dan Carlsson som i en artikel i *Gotländskt Arkiv* målade en bild av ett omland där livsförutsättningarna var helt andra än den gamla uppfattningen.

Efter att diskussionen om Visbys omland lugnat sig har nya undersökningar utförts på det gamla militärområdet öster om staden, från 1990-talet senare hälft och fram till i dag. Fakta har framkommit som kanske hade gjort diskussionen överflödig, eller åtminstone lugnare, om de varit kända tidigare. Egentligen gällde debatten frågan om det fanns gårdar tillräckliga i antal och välstånd för att utgöra grunden till en stad. I Carlssons artikel beskrivs en kulturgeografisk syn och jämförelse. Carlsson kommer fram till att Visbys omland i princip skulle kunna hysa 40 gårdar. Han påstår dock inte att så varit fallet. Nils Blomkvist har skrivit om forskningshistorik och det tidiga Visby i *Arkeologi på Gotland 2*.

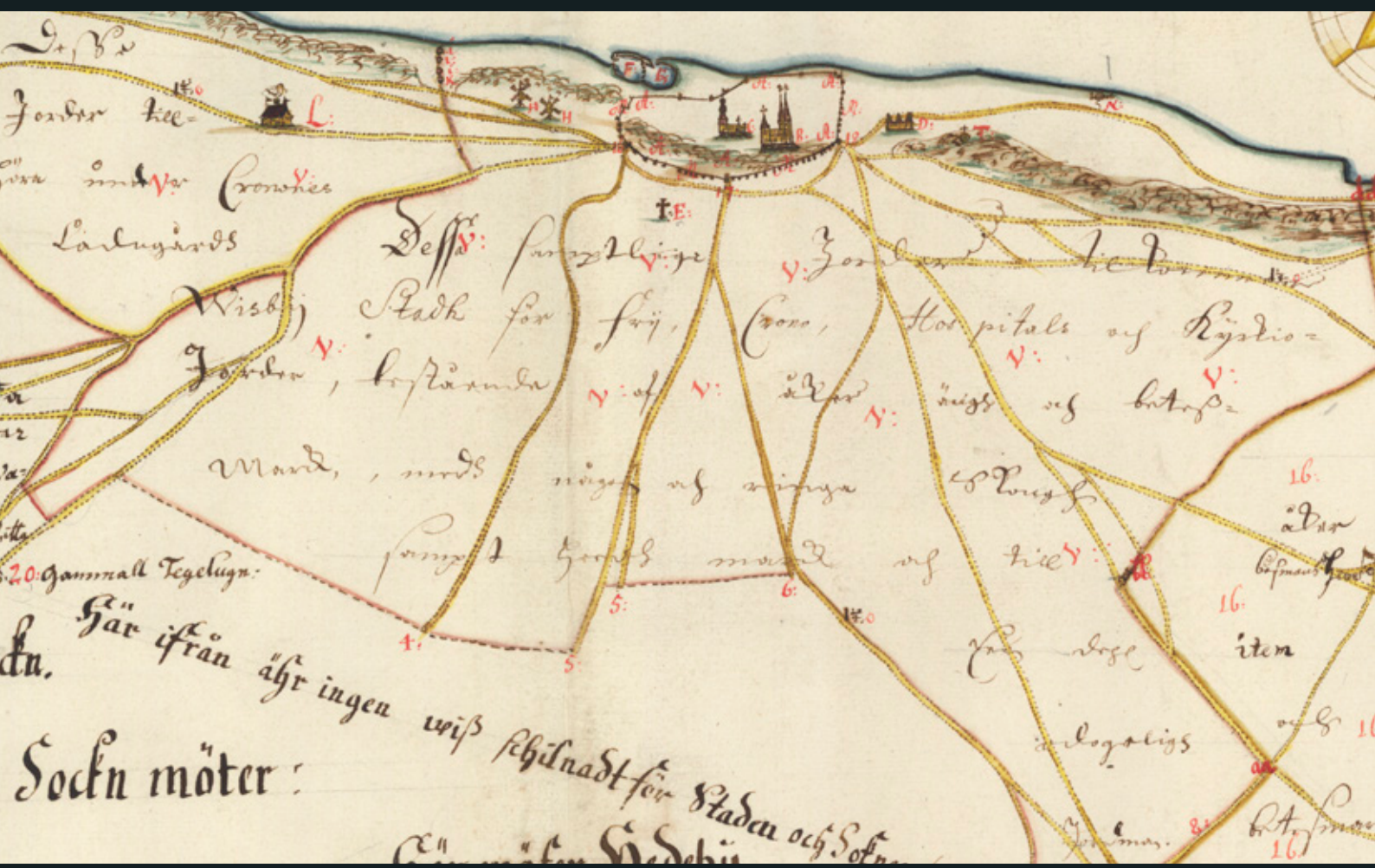
»I arkeologiska undersökningsrapporter syns det att människor varit i området, kortare eller längre stunder, ända från stenåldern.«

Spår av bebyggelse från hela järnåldern, kanske till och med så långt bakåt i tiden som från den senare delen av bronsåldern, fram till ungefär 1100 e.Kr. har hittats spritt över området. Detta indikerar att det funnits flera gårdar här under hela, eller delar av, den perioden. Man får inte glömma bort att vi talar om ganska omfattande tidsbegrepp. Och det är förstås inte bara spåren efter gårdarnas bebyggelse som räknas in. I arkeologiska undersökningsrapporter syns det att människor varit i området, kortare eller längre stunder, ända från stenåldern.

Visby före staden var alltså en hamn. Frågan har varit om hamnen omgavs av ödeland eller gårdar. I dag kan vi med stor säkerhet säga att gårdar har dominerat omlandet.

Visby från Galgberget.
Teckning av P.A. Säve 1846.

TUNE QWIA – TÖRNEKVIOR

»Wäg til Follingboe, kallas Tune qwia«. Så står det i karttexten som hör till kartan från 1697 (föregående sida). Att vägen kallas Tune qwia. Med åren har det ursprungliga Tune skrivits om till Törne. En anledning till det är att i gammal skrivstil så ser bokstäverna u och n likadana ut. Därför satte man ofta en liten markering över u för att göra skillnad på dem. I det här fallet har det gjorts att man senare har läst u som ett ö. Så blev Tune qwia istället Törne qwia. Med tiden blev det dagens skrivna namn Törnekvia.

Det betyder att en av gårdarna som låg längs Stora Törnekvier förmodligen en gång hette Tuna, eller Tune. Det är den gård som beskrivs i kapitlet *Järnålder* där en byggnad brunnit ned, men där gårdens byggnader byggts upp igen och funnits kvar länge efter det. Gården låg under den äldsta järnåldern i det som i dag är Adjutanten 3 och senare inom fastigheten Sergeanten 3.

Namn på betydelsefulla platser – tun, tune och tuna

Tun är ordet som ger gården sitt namn, *Tune*. Så vad ordet tun betyder är viktigt i det här sammanhanget. Det är förstås samma ord som vi använder för en hägnad. Men under järnåldern hade platser med det namnet en särskild betydelse. Kanske för att det var en inhägnad gård, eller avgränsat område.

Tunanamn är kopplade till det högsta skiktet i samhället. I tider innan det fanns städer så brukar man prata om centralorter, eller centralplatser, som antingen kunde ha en administrativ funktion eller en religiös. Vissa platser hade bägge funktionerna, och de var båda lika viktiga för samhället. Sigtuna är ett känt exempel, men även Vallentuna och Eskilstuna är kända Tunaplatser. Enligt ortnamnsforskaren Ingmar Olsson var Tunaplatser lika betydelsefulla och centrala för dåtidens människor som dagens orter med olika inrättningar (som exempelvis sjukhus, flyg-

KARTA ÅR 1697

Visby och omlandet. Här framgår vägarna väldigt bra. Kartan är inte orienterad mot norr, uppåt i bilden är snarare mot nordväst. Kartan (beskuren) är upprättad av Mathias Schilder som var lantmätare på Gotland från 1691.

Efter att Gotland blivit svenskt år 1645 så tog det lite tid, men kring 1690 började Gotland kartläggas som svenskt. Mathias Schilder, som var gotlänning, gjorde även flera kartor över socknar och gårdar på Gotland utanför Visby.

GUTASAGAN

I Sverige finns det flera olika gamla landskaps-
lagar. Ofta är de från tidig
medeltid. Den gotländska
landskapslagen hette
Gutalagen.
I den finns ett avslutande
kapitel som kallas Guta-
sagan. Det är en berättelse
utifrån tradition och folkliga
berättelser om hur Gotland
kom att befolkas.
Den skrevs ner omkring
1220. Förmodligen var
det en gammal berättelse
redan då.

plats eller länsstyrelse) är för oss i dag. Det är alltså knappast en tillfällighet att några av Sveriges mest intressanta platser ligger i anslutning till tunanamn.

Ibland kan man lista ut om det varit en central plats med en viktig religiös roll. Det kan vara när ordet tuna kombineras med gudanamn, som Ultuna, Frötuna eller Tortuna. Att tuna förekommer tillsammans med gudanamn som i exemplet ovan tror man har att göra med att de varit inhägnade kultplatser. Andra Tunaplatser verkar vara mer kopplade till samhällets mer administrativa delar.

På Gotland märks Lilla och Stora Tuna i Viklau respektive Väte socknar och Tune i Stenkyrka socken. I ortnamnsforskaren Ingemar Olssons bok *Ortnamn på Gotland* beskrivs platsnamnen som en verklig tillgång och kulturskatt: »*Man kan med fog säga, att ortnamn är fornminnen (från olika tider) i lika hög grad som romerska mynt, vendeltida båtgravar, vikingatida hamnar eller medeltida kyrkor.*«

Även på Gotlands Tunagårdar har det gjorts exceptionella fynd. I Viklau och Väte förekommer marklager med mörk kulturjord där många föremålsfynd har gjorts. Bland de mest uppseendeväckande är delar från en mycket ovanlig hjälm (sid. 76). En annan sådan hjälm har hittats i Grimeton i Halland. Grimeton är för övrigt ytterligare ett tunanamn.

Hjälmen från Väte är av en typ som kopplats till det som var Europas kristna elit vid den tiden och dateras till perioden 475–550 e.Kr. Och kanske är Tune i Stenkyrka, som är en mycket speciell socken i sig med den mäktige Likkair i *Gutasagan*, gården bakom det stora gravfältet vid Bjers, som är ett av öns största.

Institutet för språk och folkminnen beskriver att ordet tune har syftat på »gården framför andra« och i och med det blivit ett begrepp – en term som använts för en huvudgård eller centralort. När det gäller åldern på begreppet så antar man att det uppkommit under äldre järnålder och spridits vidare under yngre järnålder. Denna uppfattning delas av Ingemar Olsson.

Även om man ska vara försiktig med att okritiskt applicera idéer och modeller från annat håll på en ö med så speciella förutsättningar som Gotland så förefaller en sak vara säker och det är att ordet tune innebär en gård som intar en särställning i området där den ligger.

Efter denna utveckling om platsnamn så föreslås att Tune qwia var vägen som ledde mot Follingbo via Tune gård i östra Visby. Och därmed sagt att det inte var en vanlig gård, utan en gård med en administrativ, juridisk eller religiös funktion.

Supnautar, dåtidens festfixare

En plats som haft en sådan central betydelse i samhällsorganisationen har förstås också inneburit många sociala möten. Vid sådana förekom helt säkert mat och dryck. På Gotland verkar det vara en särskild grupp som står för arrangemanget. I dag kanske de skulle kallas festfixare, då kallades de supnautarna!

»På Gotland verkar det vara en särskild grupp som står för arrangemanget. I dag kanske de skulle kallas festfixare, då kallades de suðnautarna!«

Mat är en viktig del när högtider ska firas. Man kan kalla högtiderna för rituella, man kan kalla dem för traditioner eller, mer diffust, för kult-handlingar. Till jul, påsk och midsommar hör särskilda maträtter för många av oss i dag. Maträtter, och förstås drycker!

»En smeriðing hafðu mindri blotan með fleði, mati oc mungati, sum haita suðnautar, þi et þair suðu allir saman.« Så beskrivs en grupp som kallas suðnautar i Gutasagan. De har rollen att se till att det finns, till-lagas och bjuds på mat vid speciella tillfällen. I Stefan Brinks översätt-ning beskrivs det såhär: »...och smärre ting hade mindre blot med boskap, mat och dryck. De kallades mat- eller kokbröder, ty de tillredde offermål-tiderna tillsammans.« Här översätts suðnautar till kokbröder. Andra tolkningar av ordet förekommer också, som sjudlag, sjudkamrater och kokkamrater.

Man får föreställa sig ett arbetslag där skaffare, köksmästare, kock-ar och serveringspersonal ingick och att denna grupp suðnautar skötte ruljansen i köket vid högtidliga tillfällen, vid födsel och död, och i religi-ösa och administrativa högtidliga sammanhang däremellan.

På en runsten från Sigtuna finns en inskrift där ordet matunautar förekommer. Kanske är det en parallell till Gotlands suðnautar. Enligt Upplands runinskrifter så beskrivs ordets innebörd såhär: »Matunau-taR voro köpmän, som för en handelsresa slog sig ihop om kosten och hade kosthållet ombord tillsammans.«

Vid arkeologiska undersökningar på Gotland har man hittat kärl som analyserats för att se vad de innehållit en gång i tiden. Det kan ge spännande information om vad folk åt. Här, öster om Follingboväg, hit-tades ett kärl med någon form av organiskt material, en maträtt eller beståndsdel i en maträtt. Tyvärr kunde inte analysen reda ut något som gör att det går att använda som recept. Men det var då som nu, att maten är en viktig del vid sociala möten.

Gravfält från vendeltiden

Den gamla vägsträckningen för Tune qwia passerar ett par platser med fornlämningar som är värda att uppmärksamma. I västra delen av vägsträckan, där i dag Peder Hardingz väg möter Östra Hansegatan, låg fram till 1869 ett gravfält från den yngre delen av järnåldern, framför allt från vendeltid. Under åren 1868 och 1869 undersöktes där ett antal gra-var som sedan togs bort. Paradoxalt nog togs gravarna bort för att göra plats för – gravar! De togs nämligen bort i samband med att Östra be-gravningsplatsen skulle byggas ut.

Längs med Stora Törnekvor har några gravar från vikingatiden hittats och undersökts. Av de tre gravarna har två innehållit vad som bedöms vara vuxna kvinnor och ett mycket litet barn, uppskattningsvis bara ett halvår gammalt. Att döma av de föremål som de begravdes med är gravarna från 900-talet. Men då ska man ha i minnet att det var ett smalt schakt som grävdes vid undersökningarna och det är stor sannolikhet att det finns fler gravar i området runt omkring schaktet.

Medeltiden

Efter vikingatiden förefaller det som om mycket av verksamheten upphör. Enstaka föremålsfynd från medeltiden har hittats i området och någon, eller några, gårdar bör ha funnits kvar även under den här perioden. Även om den förhistoriska gården Tune vid Stora Törnekvor har upphört så har kanske enstaka gårdar legat kvar. Men en stor del av Tunagårdens verksamhet, och människorna, kanske flyttade till det som i dag är innerstaden.

Att de som under medeltiden bött en bit härifrån, som i Visby innerstad, har haft kvar sina odlingsmarker på området kan man förstå av att marken kallades för borgaråkrar under 1400-talet.

Efter Medeltiden

Enligt skattningskartan, upprättad av Mathias Schilder år 1696–1697, utgjordes marken av ett odlings- och beteslandskap med åkrar i anslutning till Stora Törnekvor. Området beskrevs då som »Stadens ägor» och bestod av åkrar, hagar och framför allt betesmark, betningar. Av kartan framgår att många personer hade mark i området. Några av dem hade titlar: självaste borgmästaren Johan Colvijn hade *»een betning som var belägen utj Tuneqwie«*. Och biskopen hade betesmarker både vid *»Tuneqwie och Follingboowägen«*. Stadskaplanen, också det en kyrkans man, hade mark vid Follingboväg. Även skolan hade mark här. Dessutom hade hospitalet stora ägor på området enligt en karta från 1740–1742.

Den sista gården

Under 1800-talet anlades här en mindre gård som brukades fram till 1970-talet, då gårdens byggnader revs. Den tidigare hagmarken i anslutning till gården brukades vid den tiden som åker.

På den ekonomiska kartan 1976 syns ännu en gård, som låg inom det militära området. På slutet verkar det som att gården inte varit en gård i den gängse bemärkelsen, utan mer en villa och bostad än en jordbrukande egendom.

Mathias Schilders karta
över vad som beskrivs vara
»Samteliga tomter och
hyra«. Kartan är från 1696–
1697. I karttexten framgår
att många av marklotterna
bär namnet Tuna i förleden.

Här är
ringmuren!

HUR JOBBAR EN ARKEOLOG?

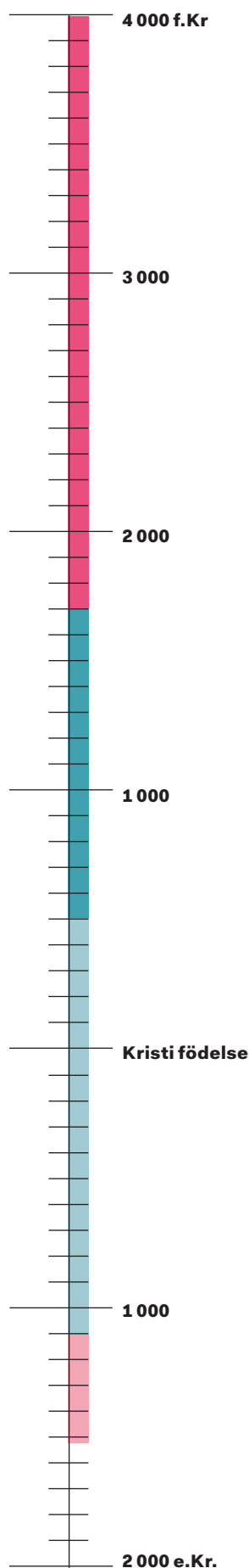
Karin Stenström dokumenterar spåren efter järnålderns invånare i kvarteret Sergeanten. **Per Widerström** övervakar schaktningsarbetet. I bakgrunden syns ett av de relativt nya husen i kvarteret Adjutanten.

De flesta arkeologiska undersökningar görs i dag i samband med bygg- och anläggningsarbeten. Ofta går det till så att en arkeolog är med när man exempelvis schaktar för en ny husgrund, en väg eller för nedläggning av el- eller vattenledningar. Arkeologen följer då schaktningen och försöker styra undan den från de lämningar som påträffas så att de inte skadas. Om detta inte går kan de ibland tas bort, under förutsättning att lämningarna dokumenteras.

Ibland görs större undersökningar och då banar man med hjälp av grävmaskin av mer omfattande ytor. På A7-området har flera sådana större undersökningar genomförts. I kvarteret Sergeanten banades till exempel en yta på cirka 4 500 m² av vid undersökningen 2016.

Rent praktiskt går det till så att man schaktar med grävmaskin ner till den nivå där man hittar det man söker, vilket är kulturlager eller spår av byggnader, som stolphål och dylikt. Därefter övergår man till att gräva för hand och samla in fynd och prover för analys. Alla fynd mäts noggrant in med GPS. Större lämningar dokumenteras dessutom genom en beskrivande text och foto. Det exakta läget mäts in med GPS.

Arkeologi styrs av Kulturmiljölagen där lagstiftaren har fastslagit att »spår efter mänsklig verksamhet som är övergiven och har tillkommit före år 1850« är fornlämningar och därmed lagskyddade. De ska också ha varit tillkomna genom äldre tiders bruk. Myndigheten som sätter upp riktlinjerna utifrån lagstiftningen är Riksantikvarieämbetet och sedan är det Länsstyrelsen som bestämmer var och när man behöver göra en arkeologisk undersökning, och hur den ska gå till.

Arkeologiska begrepp

Kulturlager Ett kulturlager är ett marklager som uppstått på grund av att människor varit verksamma på en plats. Det kan bestå av saker som kasserats, men också av sådant som har tappats bort. Det är dels organiskt material som förmultnat, men också keramik-, sten- och metallföremål som finns kvar i marklagren. De olika lagren har byggts upp under många års användning, där olika typer av verksamhet har satt sina spår.

Härd Öppen eldstad.

Kokgrop En kokgrop kan liknas vid en förhistorisk ugn. Istället för att elda direkt på matlagingsplatsen så värmer man upp stenar som läggs i en grop tillsammans med det som ska lagas till. Så täcks gropen och maten lagas till i den.

Stolphål Hål för en stolpe. Ofta är hålen skodda med stöttande stenar, i alla fall om det är från en byggnad.

Brandgrav Grav för en person som kremerats.

Skelettgrav Grav för en person som begravts obränd.

Boplats Ett område med spår efter en bosättning där det kan finnas härdar, kokgropar, stolphål eller kulturlager.

Lokal En arkeologisk lokal är en plats där en fornlämning påträffats. Begreppet innefattar både platser som undersökts närmare vid en arkeologisk utgrävning, och platser som påträffats vid arkeologisk inventering och vars innehåll därför inte ännu är känt. Begreppet kan också användas om monumentala lämningar, till exempel ett röse eller skepssättning.

Rustbädd Underlag av korsvis lagt virke för att bygga ovanpå.

Årder Enkel föregångare till plog. Den används för att luckra upp jord. Att göra fåror med ett årder kallas att ärja jorden. Skillnaden mot plogen är att den senare också vänder runt jorden.

Arkeologiska tidsperioder

Stenålder –1700 f.Kr.
Äldre stenålder –4000 f.Kr.
Yngre stenålder 4000–1700 f.Kr.
Bronsålder 1700–500 f.Kr.
Äldre bronsålder 1700–1100 f.Kr.
Yngre bronsålder 1100–500 f.Kr.
Järnålder 500 f.Kr.–1100 e.Kr.
Förromersk järnålder 500–Kr.f.
Romersk järnålder Kr.f.–400 e.Kr.
Folkvandringstid 400–550 e.Kr.
Vendeltid 550–800 e.Kr.
Vikingatid 800–1100 e.Kr.
Medeltid 1100–1520 e.Kr.

STENÅLDER

Exakt när de första människorna kom till Gotland vet vi inte, men det var redan under äldre stenålder. De tidigaste kol 14-dateringarna som vi har på fynd av människoben är på de som påträffats i grottan Stora Förvar på Stora Karlsö. De är daterade till omkring 7200 f.Kr. Från ungefär samma tid finns dessutom några mer eller mindre helt intakta gravar med människoskelett, bland annat i Stenkyrka och Lummelunda. Spår av tillfälliga boplatser finns spridda över hela öns dåvarande vattenlinje men särskilt ofta i närheten av kusten eller vid inlandets vattendrag och sjöar.

Under i princip hela stenåldern var människorna inte bofasta. Man bodde säsongsvis där förutsättningar för jakt, fiske och insamling av ätbara växter för årstiden var bäst. Något jordbruk bedrevs inte. De första spåren av småskalig odling av brödsäd kommer inte förrän runt 4000 f.Kr. men det skulle dröja åtminstone 2 000 år till innan odlade växter kom att spela någon större roll för den dagliga kosten.

Vid den här tiden var Gotland glest befolkat. Förmodligen bodde inte mer än 500–1 000 personer på ön. Den lägre siffran är ett minimum för att hålla en tillräckligt stor genetisk variation för att undvika inavel.

Ett annorlunda landskap

Det Gotland som mötte de första människorna som kom hit var väsensskilt från hur ön ser ut i våra dagar. På ön i dag finns det i princip inte en enda naturmiljö som under årtusendena inte ändras av oss människor på ett eller annat sätt.

Den tidiga skogen på ön bestod främst av björk och lövskog och senare tillkom även hassel, som var vida utbredd, samt tallskog. Nästan all skog som finns i dag är planterad och stora arealer skog har röjts och blivit jordbruksmark. I inlandet fanns från början mängder av sjöar, myrmarker och vattendrag. Många av dessa fanns ännu kvar i historisk tid men försvann när efterfrågan på jordbruksmark ökade i slutet på 1800- och början 1900-tal då många våtmarker dikades ut.

STENÅLDERNS PERIODER

Äldre stenålder
– 4000 f.Kr.

Yngre stenålder
4000–1700 f.Kr.

Tidigneolitikum
4000–3300 f.Kr.

Mellanneolitikum
3300–2300 f.Kr.

Senneolitikum
2300–1700 f.Kr.

Grottan Stora Förvar på Stora Karlsö. Bilden är tagen runt 1890.

Gotlands kustlinje vid stenålderns början för cirka 9 000 år sedan. De våtmarker som syns på kartan bygger på våtmarker och vattendrag som finns markerade på 1600-talets skattningskartor. Många av dessa har sedan dess dikats ut och gjorts om till jordbruksmark.

Eftersom landhöjningen sedan senaste istiden gjort att Gotland höjs med i genomsnitt omkring 2,5 mm per år gick vattenlinjen drygt 20 meter högre än i dag. Detta påverkar öns storlek beroende på var man befinner sig. Den västra kusten från Tofta upp till Hall ligger förhållandevis högt och här påverkas bara stranden nedanför klinterna. I den södra och sydöstra delen av ön, som är låglänt, får dryga 20 meter högre vattenstånd stor inverkan på öns storlek – på vissa håll försvinner flera kilometer av låglänt land. Söder om Hemse fanns till exempel endast en liten ö bestående av delar av dagens Sundre. På kartan ses Gotlands kustlinje som den såg ut för ungefär 9 000 år sedan.

Stenålder i Visbytrakten

I och runt Visby finns stenålder representerad på två platser. Redan 1864 påträffades kulturlager vid grävningar väster om S:t Lars kyrkoruin. Vid den tidpunkten visste man dock inte att det rörde sig om så gamla fynd som från stenålder. Detta blev dock klart för arkeologen Nils Lithberg 1905 då grunden till Odd Fellows ordenshus, strax öster om Drottens ruin, grävdes. Lithberg konstaterade att man påträffat ett kulturlager med både ben och typisk stenålderskeramik.

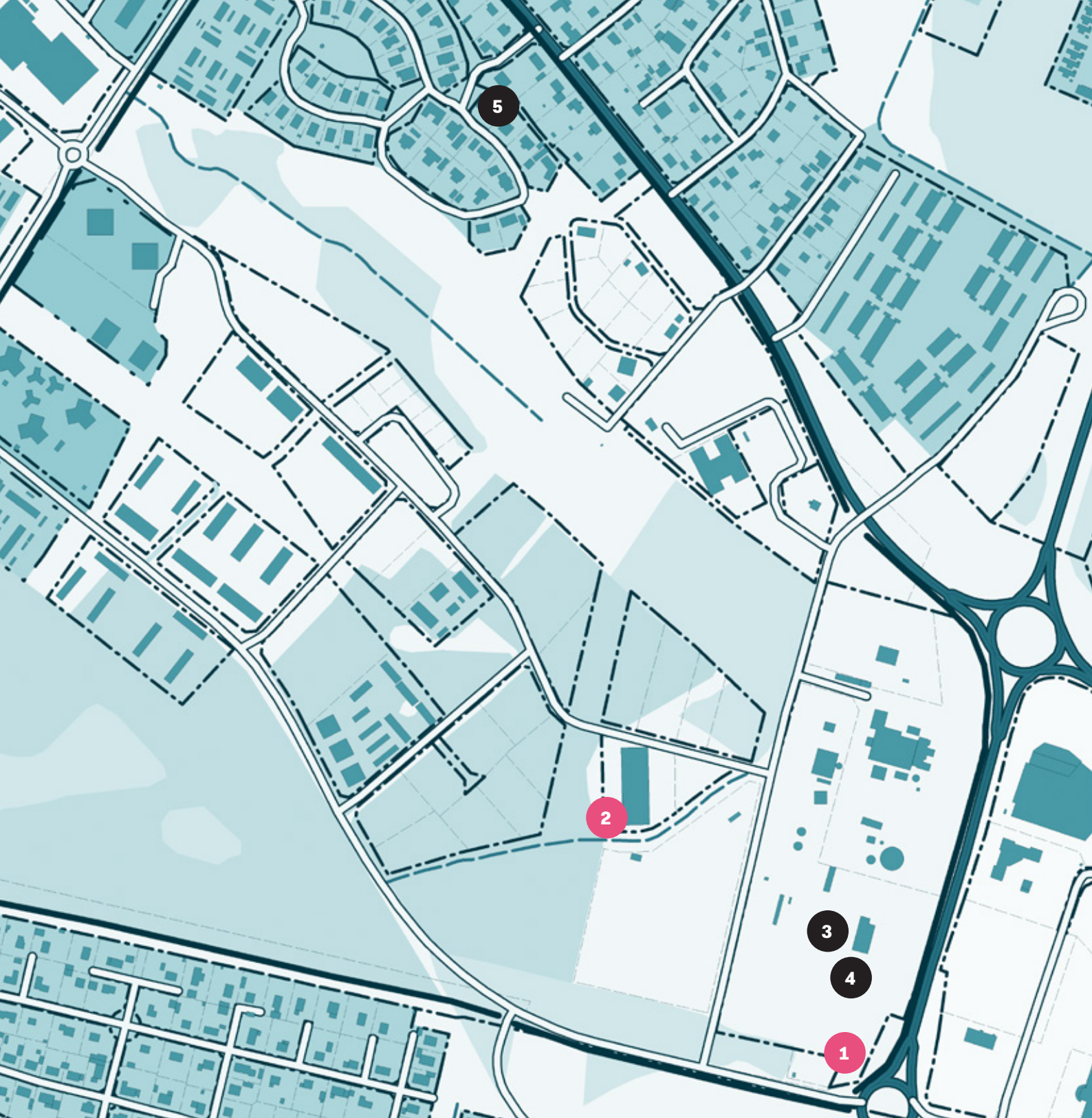
På 1910- och 20-talen gjordes flera undersökningar då man konstaterade att det utöver kulturlager även fanns gravar i området och att boplatser omfattade ett område på minst 20 000 m² från Stora Torget ner mot Katolska kyrkan. Det är dock ganska säkert att platsen är betydligt större än så, men mycket av den förstördes redan när den medeltida staden bebyggdes.

Vid arkeologiska undersökningar inför ombyggnationen av Stora Torget 2010 kunde en datering av gravfältet fås. En barngrav påträffades utanför restaurang Nunnans uteservering och den daterades med kol 14 till omkring 3200 f.Kr. Stenålderslokalen i Visby tillhör alltså en av många från den mellan-neolitiska så kallade gropkeramiska kulturen, vars lokaler låg längs dåvarande kustlinje. En av de mest kända av dessa är Ajvide i Eksta socken.

Den andra lokalen med stenåldersfynd ligger cirka 500 meter sydväst om Visborgs Kungsladugård och påträffades av en beväring (värnpliktig) i en grustäkt 1907. Den undersöktes samma år och man fann ett kulturlager med flint- och benredskap, djurben samt två skärvor keramik. Att det finns så lite keramik tyder på att lokalen är äldre än de gropkeramiska platserna, som översvämmas av keramik. Detta bekräftades av senare kol 14-dateringar av ben som visar att platsen brukats omkring 5700 f.Kr. Platsen tillhör därmed den äldre stenåldern, mesolitikum.

KOL 14

Kol 14 är en metod som började användas i arkeologiska sammanhang 1950. I princip kan man säga att allt levande tar upp kolisotoper från atmosfären. När något, eller någon, dör så slutar den eller det att ta upp kol. Detta kol har en känd nedbrytningstid som gör att man kan räkna bakåt från den tid då det man vill datera slutade att ta upp kol. Ofta får man tidsintervall och aldrig något exakt år. Men man får veta ungefär när något slutade att ta upp kolisotopen.

Platser där spår av stenålder återfunnits

- 1 Värmekraften 2. Härdgrop. *Stenålder* (Sid 31)
- 2 Majoren 1. Stensamling. *Stenålder* (Sid 31)
- 3 Värmekraften 2. Stolphål, Hus 1. *Bronsålder* (Sid 35)
- 4 Värmekraften 2. Härdgrop, Hus 2. *Bronsålder* (Sid 35)
- 5 Värvaren 1. Stolphål, Hus 3. *Bronsålder* (Sid 35)

Stenålder på A7-området

Eld i Löjtnanten och Korpralen

På A7-området finns inga kända boplatser från stenålder. Däremot har vi två företeelser som vi har daterat till stenålder. Vid undersökningar 2010 i ett område som i dag ligger strax sydväst om kvarteret Majoren 1 påträffades en stensamling som bland annat innehöll rester av kol, flinta och ben. Kolet har daterats till omkring 5500 f.Kr. och är alltså från ungefär samma tid som tidigare nämnda Visborgs Kungsladugård. Vad denna stensamling representerar vet vi inte men någon har släpat samman stenarna och eldat där för 7 500 år sedan.

Gammalt fynd i Värmekraften

Det mest spännande stenåldersfyndet på A7 ligger nordväst om rondellen vid Biltema, närmare bestämt i sydöstra hörnet av kvarteret Värmekraften 2. Här påträffades år 2000 en eldstad vid en arkeologisk undersökning inför en utbyggnad av värmekraftverket. Det som är anmärkningsvärt med detta fynd är åldern, det daterades med kol 14 till en period mellan 7500–7000 f.Kr. Eldstaden är därmed minst 1 500 år äldre än stensamlingen nämnd ovan. Det gör den också till ett av de äldsta spåren av mänsklig närvaro på Gotland. Eldstaden är lika gammal som gravarna som nämndes i inledningen.

Det finns dock inga övriga spår av någon boplatz i anslutning till eldstaden. Troligen är det ett högst tillfälligt stopp någon eller några gjort för runt 9 000 år sedan. Kanske för att värma sig eller laga lite mat när de var på väg till en bo- eller jaktplats i närheten.

»Vad denna stensamling representerar vet vi inte, men någon har släpat samman stenarna och eldat där för 7 500 år sedan.«

Gotlands kustlinje vid bronsålderns början för cirka 3 700 år sedan. De våtmarker som syns på kartan bygger på våtmarker och vattendrag som finns markerade på 1600-talets skattningskartor. Många av dessa har sedan dess dikats ut och gjorts om till jordbruksmark.

BRONSÅLDER

Under bronsåldern ökade befolkningen något jämfört med stenåldern. Jordbruket och framför allt boskapsskötsel blev allt viktigare och landskapet röjdes för att ge plats för odling. En annan förändring är hur man begravde sina döda, vilket nu gjordes i större gravmonument så som skeppssättningar och rösen. Dessa placerades synligt i landskapet och gärna nära kusten eller vid sjöar och vattendrag i inlandet.

Totalt finns runt 1 300 bronsåldersrösen på Gotland varav cirka 400 är så kallade storrösen. Gotland har den största koncentrationen av skeppssättningar från bronsålder med över 400 kända exemplar. Rösen uppmärksammades tidigt och redan i slutet av 1700-talet beskriver Carl von Linné i sin reseberättelse från Gotland bronsåldersröset Rojsu med det stora askträdet ute på Stora Karlsö.

Sedan dess har många rösen och skeppssättningar undersökts och dessa gravar har på så vis varit det viktigaste underlaget för berättelser om livet under bronsåldern. Däremot har vi hela tiden saknat spår efter boplatserna, som mer eller mindre lyst med sin frånvaro. En förklaring till att det är så svårt att hitta bronsålderns boplatser är att människorna, precis som under stenåldern, var rörliga och inte bodde fast på ett ställe. Det gör att de inte så tydligt har avsatt arkeologiska spår.

Några skeppssättningar eller rösen är dock inte kända på A7-området. De närmaste ligger i sydost, nere på Terra Nova, några hundra meter söder om Skrubbs travbana. I anslutning till dessa lämningar finns också spår av lite mer storskalig odling, nämligen det arkeologer kallar fossil åkermark. I ett område som sträcker sig från travbanan i norr ner till kvarteren Kittelflickaren och Glasmästaren finns än i dag spår av det gamla odlingslandskapet. Åkerytorna är 20–100 meter i breda och begränsade av jord- och sandvallar som är 3–15 meter breda och cirka 0,4 meter höga. På vissa ställen längs vallarnas krön löper stensträngar (stentun) som troligen anlades för att hålla den betande boskapen utanför odlingarna.

BRONSÅLDERNS PERIODER

Äldre bronsålder

1700–1100 f.Kr.

Yngre bronsålder

1100–500 f.Kr.

Bronsålder på A7-området

Från bronsåldern finns femton kol 14-daterade fyndplatser på A7. Tidsmässigt spänner dateringarna över nästan hela bronsåldern. Den äldsta är från 1500 f.Kr. och den yngsta 500 f.Kr, alltså i övergången från bronsålder till äldre järnålder. I huvudsak har spåren av bronsåldern påträffats i den sydöstra delen av A7-området, i och runt värmekraftverket, men det finns några även i den norra delen.

Det rör sig framför allt om härdar men också om två stolphål. För arkeologer är både härdar och stolphål extra spännande eftersom sådana kan vara rester av en byggnad och därmed de boplatser som vi har så svårt att hitta. Så flera stolphål på rad är en god indikation på att en byggnad stått på platsen. Härdar är dock lite lurigare för de kan också vara en rest av en tillfällig händelse, som de två härdarna från stenåldern som nämnts tidigare.

Hus i kvarteret Värmekraftverket

Det första huset vi ska titta närmare på, Hus 1, upptäcktes genom två rader stolphål och en härd, som av arkeologerna tolkades som en rest av en byggnad. Det påträffades strax söder om värmekraftverket vid en undersökning år 2000. Det som daterats är ett av stolphålen, men detta låg dessvärre inne i huset och arkeologen vågar inte med säkerhet säga att den stolpen tillhör den husbyggnad man kunde identifiera. Stolpen skulle kunna vara från en tidigare byggnad på platsen som det inte gick att se ytterligare spår av. Dateringen av stolpen hamnade i äldre bronsålder (1200–1000 f.Kr). Inne i huset, som var 26 x 8 meter stort, fanns en kokgrop och i den påträffades ett bryne av sandsten.

Nästa byggnad, Hus 2, låg ungefär 25 meter nordväst om Hus 1 och där påträffades en samling stolphål som arkeologerna kunde pussla ihop till en rektangulär 12 x 6 meter stor byggnad. I anslutning till byggnaden undersöktes en härd som tros höra ihop med huset, även om den inte låg i huset utan strax utanför. Datering av härden hamnade på 1000–800 f.Kr.

Byggnad i Värvaren

För det tredje och sista huset får vi förflytta oss norrut upp till kvarteret Värvaren 1 och 2. Även detta hus bars upp av jordgrävda stolpar och arkeologerna kunde pussla ihop stolphålen till en 13 meter lång och lite drygt 3 meter bred byggnad. Huset kunde dateras genom fynd av kol 14 i ett av stolphålen till övergången mellan den yngsta bronsåldern och äldre järnålder 700–400 f.Kr.

Skeppsättning vid Gannarve, Fröjel. Foto: Raymond Hejdstrom/Gotlands Museum

JÄRNÅLDER

Samhället var inte särskilt jämställt under järnåldern. Det fanns rika gårdar och fattiga. Livet för människor på de enskilda gårdarna innebar förmodligen också stora skillnader mellan arbetare och gårdsägare. En skillnad framför andra var att det fanns trälar, eller ofria, som var ett viktigt inslag i arbetet på gården.

De som hade det bäst ställt hade allt man kunde önska: vin, redskap av brons, vapen och tekniska hjälpmedel. Det här framgår av arkeologiska undersökningar i hela landet.

Man kan nog säga att gården var centrum för de allra flesta under järnåldern. På gården levde man som bofasta och många gårdar ingick i någon sorts gemenskap, byalag eller motsvarande. Det är inte förrän under järnålderns sista del som det växer fram någon form av städer.

Man brukar dela upp järnåldern i fem perioder. Den första, den förromerska järnåldern, kallas så för att den kommer före den romerska järnåldern, som i sin tur fått sitt namn eftersom Skandinavien då fick in föremål och idéer från det romerska området. I synnerhet märks det på Gotland och Öland. Till exempel hittar man på både öarna importföremål från romerskt område, och om man skrapar lite på ytan kan man se spåren efter romarna. Från dem fick vi ett viktsystem, runorna (de äldsta i Sverige har hittats på Gotland) glas att dricka ur och bronskittlar. Förmodligen fanns också en exporthandel till samma område. Export av skinn och läder exempelvis. Och kanske också arbetskraft då gotlänningar tog värvning i den romerska krigsmaskinen.

Folkvandringstidens förflyttningar hade störst betydelse för Väst-europa och börjar med hunnernas anfall mot ostrogoterna år 375 e.Kr och avslutas år 568 med langobardernas anfall i Italien, medan namnet Vendeltiden kommer från båtgravfältet i Vendel, norr om Gamla Uppsala. Före 1920-talet räknades perioden som en del av folkvandringstiden men efter undersökningar i Vendel insåg man att de båtgravar och föremål som hittades där var något annat. Vikingatiden avslutar järnåldern och är förmodligen den epok som vi skandinaver har mest uppfattningar om.

JÄRNÅLDERNS PERIODER

Förromersk järnålder

500 f.Kr.–Kr.f.

Romersk järnålder

Kr.f.–400 e.Kr.

Folkvandringstid

400 e.Kr.–550 e.Kr.

Vendeltid

550 e.Kr.–800 e.Kr.

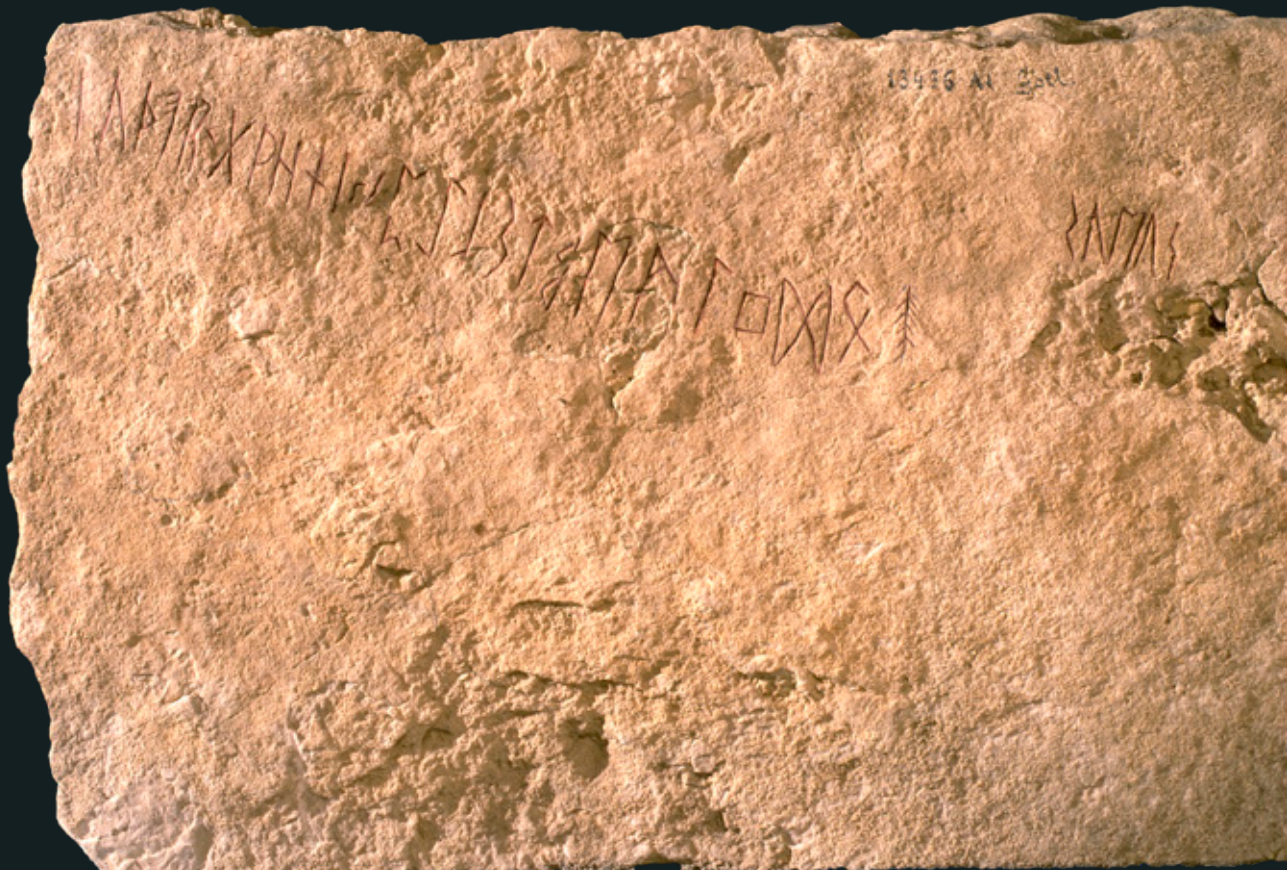
Vikingatiden

800 e.Kr.–1100 e.Kr.

Ansiktsmasken som hittats i Hellvi är ett exempel på fina föremål som kommit till Gotland från romerskt område. Den har troligen tillverkats strax före år 200 e.Kr. Se original på sidan 77.

Under perioden ca 500–700 förändrades språket i Skandinavien kraftigt, något som skapade behov av att också modifiera skriftsystemet. I början 700-talet skapades en ny runrad med endast 16 olika tecken, som ersatte den äldre som hade 24 olika tecken. Eftersom den nya runraden togs i bruk ungefär samtidigt i hela Skandinavien, har många menat att den måste ha varit resultatet av en medveten skriftreform, kanske skapad av handelsmän.

ƒ u p a r k g w h n i j p ï r s t b e m l g d o

Förromersk järnålder

Övergången till förromersk järnålder karaktäriseras av att järn användes i stället för brons. På Gotland använde man sig framför allt av lokal myrmalm för att göra järnföremål. Det man fortfarande kan se från den här tiden, som finns kvar som spår i landskapet, är gravar och åkrar – även om det kan vara svårt att säga att de senare verkligen är från just den här perioden.

Då någon avlidit var det vanligt att man kremerade den döde. De personer som begravdes fick sällan med sig särskilt många föremål. Däremot finns det en särskild grupp av gravar som innehåller vapen.

Ingen vet mer om den här tidsperioden än arkeologen Anna Arnberg som ägnat många år åt forskning om Gotland under den här tiden. Hon skriver bland annat såhär:

Därefter placerades den avlidna iförd sin klädedräkt på bålet och elden tändes. När bålet brunnit ut och kroppen omvandlats till brända ben, samlades bålresterna ihop och placerades i en liten stenista, alternativt spreds ut på platsen för stensättningen. Slutligen täcktes bålresterna av sten och jord. Den avlidna blev en permanent del av landskapet.

Det verkar som att man har begravts i sina vardagliga kläder. Många av föremålen i gravarna är skadade av eld från kremeringen, men utöver det är föremålen många gånger slitna av flitigt användande, till exempel de dräktspännen som höll ihop kläderna. Det är alltså vardagsföremål som hamnat i gravarna, inte lyxföremål.

Det man också kan se i många gravar från den förromerska järnåldern är att benen placerats i en liten kista av kalkstenar efter att den döde kremerats. Den lilla kistan har sedan täckts över av stenar. Spåren efter dessa kan vi fortfarande se i marken. Det är runda, låga stensättningar. Ibland finns det även kvadratiska stensättningar, även om de inte är så vanliga på Gotland. När det gäller gravarnas runda form har det föreslagits att sådana runda stensättningar symboliserar kretsloppet. Död och pånyttfödelse. Ungefär som vår tids »Av jord är du kommen...« De kvadratiska gravarna har å andra sidan föreslagits vara motsatsen till cirkeln, och personen som är begravd där kan ha undantagits från kretsloppet och finns kvar på gravfältet som »väktare«.

Ganska många gravar från förromersk järnålder har undersökts på Gotland. Många av gravarna innehåller järnföremål. Anna Arnberg igen:

Järnföremålen i dessa gravar hade startat sin levnadsbana som rostfärgade, bräckliga myrmalmsklumpar sprungna ur våtmarker. Genom att utsättas för eld i flera steg, hade de senare omvandlats och tagit ny form som beständiga artefakter. I slutet av sin levnadsbana, denna gång tillsammans med sin ägare, utsattes föremålen återigen för eldens lågor och fördes slutligen åter till jord. Elementen jord och eld var således återkommande delar både av de gravfunna föremålens livscykel och

Kylverstenen från Stånga innehåller den äldsta och mest fullständiga versionen av den äldre runraden. Den är ovärderlig för runologin och språkforskningen av den anledningen. Den bör vara från 400-talet e.Kr. Foto: Bengt A Lundberg, RAÄ, Creative Commons. Bild på runor: Magnus Källström/RAÄ.

av begravningsritualen som helhet. Samma element var som sagt aktiva i periodens åkerbruk och järnframställning. I händerna på kunniga människor samverkade eld och jord i skapandet av en materiell kultur.

Odling och mat

På Gotland finns ett par hundra kända äldre åkersystem och åtminstone hundra av dessa är från den här tiden. De bestod ofta av ett stort antal sammanlänkade vallomgärdade åkerytor, alltså inte enstaka åkrar. Nya åkrar verkar ha kommit till och gamla fick vila. På det sättet så blev det ganska stora åkerytor som kunde omfatta många hektar, även om de inte användes samtidigt. När nya åkrar skulle anläggas röktes området med de redskap man hade till hands och man använde även eld. Stenar plockades bort och efter det plöjdes ytan med årder. Sedan var det bara att så!

Fisket måste ha varit väldigt viktigt för att få i sig näringsrik mat. Men fisk var förstås också god mat. Vid arkeologiska undersökningar är det ofta matlagning som avsatt de tydligaste spåren på järnålderns boplatser. Det kan vara spår av matlagning över öppna eldar, i ugnar eller efter uppvärmning av stenar som användes i kokgropar. En kokgrop var en grop i marken där inpackad mat lades ner tillsammans med heta stenar för att sedan täckas över. Man kan säga att maten lagades ungefär som när vi i dag gör ett långkok i ugn. Att röka och torka mat bör också ha varit ett vanligt sätt att göra maten hållbar.

Romersk järnålder

Under den romerska järnåldern märks alltså en import av föremål till Skandinavien och allra tydligast märk det romerska inflytandet på Öland och Gotland. Fortfarande syns spår i landskapet från den här tiden i form av gravar och åkrar, precis som tidigare, men även husgrunder. Från mitten av perioden, ungefär omkring 200 e.Kr., började man att bygga hus med en stengrund. Längre kallades de för kämpgravar, eftersom man ansåg att de var stora gravar eller till och med gravar för jättar.

Ericus Jovenius var kyrkoherde i Barlingbo på 1600-talet. År 1667 skrev han att gemene man kallade dem för kämpegravar och att de utan tvivel var begravningsplatser för kungar, krigare eller andra förnämliga män. Så här skrev han:

...kalle gemene man, del Jättegaffuor, dels Kämpegaffuor. Men skijner klarliga, att det hafuer i fordom tijgh, warit, En eller flera Familiers, Ja tuiffuels vthan konungars, kämpars eller Andra förnämlige Mens begravningz Platser, effter någre hafua för någon tijdh sedan vnderståt sig att grauffa there vthj effter Skatter, och funnit menisksobeen större och Smärre.

Profil av svärd från kvarteret Adjutanten. Svärdet är från romersk järnålder, 100-talet eller 200-talet e.Kr.

I dag finns det någonstans mellan 1 800 och 1 900 sådana husgrunder kvar i det gotländska landskapet. Vi vet att det har funnits ett par hundra till som nu är försvunna. Den senaste forskningen visar att många av husen låg i grupper, i en byliknande struktur. Enligt forskaren Gustaf Svedjemo låg över 60 procent av gårdarna samlade i byar. Majoriteten av dem var mindre byar med mellan två till fem gårdar.

Antal gårdar som funnits är svårt att säga. Det har föreslagits att det ska ha funnits mellan 2 000 och ända upp till 3 500 gårdar på Gotland under den här tiden. Svedjemos beräkningar tyder på att det kan ha funnits omkring 2 000 gårdar, som bestod av ett till fyra hus, varav den absoluta majoriteten sannolikt var bebodda samtidigt.

Härdarna och husen

Från den mellersta järnåldern känner vi till många byggnader som också är arkeologiskt undersökta. Flera av dem har en eller ett par härdplatser inomhus. Ett område som är känt för sina järnåldershus är Vallhagar i Fröjel socken. Utöver hus med härdar centralt i husen så hittades också byggnader för speciella ändamål. Dels är det en ria, en byggnad för att torka spannmål i, och en »bagarstuga« med en ugn.

Redskapen

Under järnåldern var förstås, namnet till trots, många av de bruksredskap som användes i köken gjorda av trä och kärlen av keramik, medan de mer exklusiva och festliga var av brons. Träföremålen har i hög grad försvunnit med tiden men bitar av keramiken som användes finns ännu kvar, liksom redskap av järn och kärl av kopparlegering. Knivar är ett vanligt fynd till exempel. Ibland har även glas klarat sig och finns bevarade.

Med hjälp av en hålförsedd keramiktyp, kallad silkärl, kunde man kanske tillverka ost under romersk järnålder. Denna perforerade keramik kunde i alla fall användas som durkslag, eller för att ångkoka mat. Ofta verkar de vara mer av cylindertyp än kärl, alltså mer som ett rör utan lock eller botten. I så fall kan de ha använts som en portabel härd. Den praktiska funktionen är inte helt klar och forskare har också knutit den perforerade keramiken till järnhantverk. Att den kunde användas till det ena utesluter inte på något sätt det andra.

Den här typen av keramik hittades vid Stora Törnekvior i Visby, där en gård legat under hela järnåldern, och den har också hittats vid undersökningar av en byggnad på norra delen av Tofta skjutfält. I det senare exemplet hittades det alldeles intill en härd i ett bostadshus vilket visar att den inte bör ha varit där som en del av en metallhanteringsprocess utan snarare för matlagning.

Föremål av brons, som vinskoppor och kittlar, har hittats på Gotland. Ofta är de importerade från romerskt område och kan dateras till de första hundratalen efter Kristi födelse. De är sannolikt riktiga lyxföremål och har knappast använts vare sig för att koka gröt i eller sleva upp den till hungriga jordbruksarbetare med.

Kvarnar och mjöl

Handkvarn, eller vridkvarn, började användas tidigt på Gotland, sannolikt redan på 200-talet. Den bestod av en handtagsförsedd övre stenskiva som malde mot en underliggande sten med en mellandel som reglerade avståndet eller trycket – ett praktiskt och relativt lätthanterat malverktyg. Det stämmer bra i tid med de tidigaste beläggen för brödbakning.

Samtidigt som föremål från romerskt område importerades till Gotland så kom även idéer. En sådan var kanske att baka bröd. Så här skriver Liselotte Bergström som skrivit sin doktorsavhandling om forntida brödbak: *»De äldre bröden bakades i ugnar eller i hårdaskan, senare under järnåldern gräddade man mer på stekjärn eller på bakhäll.«*

Däremot är vridkvarnar inte särskilt vanliga arkeologiska fynd, tvärtom. Så om människorna kände till vridkvarnar men valde att använda sig av den gamla traditionella metoden att mala så kan det i sig tyda på att brödet inte var så viktigt för det dagliga livet utan att den malda säden istället användes för gröten. Då fungerar den gamla metoden, där en rund sten maler mot en underliggande sten, utmärkt så länge säden inte behövde malas så fint.

Hemma i köket eller ute på gårdsplanen kan maten ha lagats i grytor som hängde i kedjor över en öppen eld. Med hjälp av grytgafflar fiskades maten upp ur grytan. Apropå grytgafflar så kan man fråga sig varför det tog så lång tid från det att de hade gafflar som redskap i matlagningen till att de började använda dem som ätredskap.

Begravningar

När det gäller begravingar och gravar så verkar det finnas stora skillnader i hur man valde att begrava dem som dött. Det är skillnader i hur gravarna ser ut. Vissa begravdes under stenrösen, andra i låga flacka stensättningar, vissa gravar markeras av resta kalkstenshällar och andra är utan markering eller överbyggnad och bara rätt ned i jorden. Ibland ligger de täckta av en stenhäll, eller i en kista av kantställda kalkstenar.

»Med hjälp av grytgafflar fiskades maten upp ur grytan.
Man kan fråga sig varför det tog så lång tid till att de började använda dem som ätredskap.«

Det är också olika hur man tog hand om den döde inför begravningen. Vissa kremerades, andra inte. Under äldre romersk järnålder dominerade skelettgravarna något medan brandgravarna var något dominerande under yngre romersk järnålder.

Vissa gravar innehåller många föremål, andra mycket få, och det är också stora skillnader mellan gravar som ligger ensamt och gravar som ligger på gravfält. Vi vet inte om det är för att olika familjer hade olika traditioner, eller om det fanns individuella önskemål om sin begravning.

Kontakter med Rom

Under det som kallas för den romerska järnåldern blir alltså kontakterna med romarriket tydliga. Många romerska föremål som importerats till Gotland har också hittats här, inte minst glas, silar för vin, mynt och kopparkärl. Men även lokalt tillverkade föremål som är inspirerade av romerskt formspråk har hittats i Sverige, framför allt på Gotland och Öland. Arkeologen Kent Andersson skriver så här om det romerska imperiets påverkan på modet:

Stöld av design är inte nytt. Redan för 2 000 år sedan lånade man friskt detaljer från ett föremål till ett annat. Det romerska riket stod på sin topp under århundradena efter Kristi födelse. Stora delar av den då kända världen påverkades av den romerska kulturen.

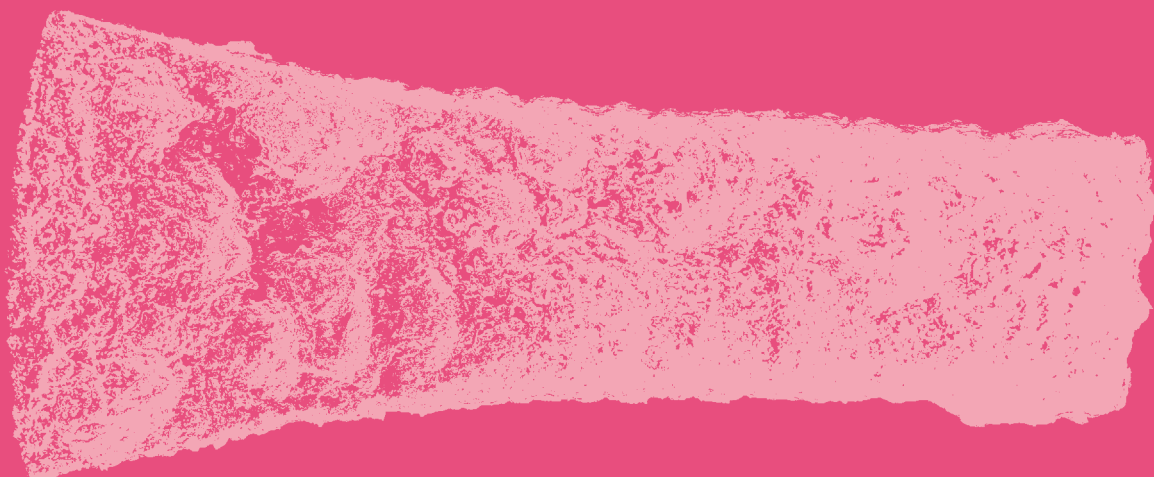
Kent Andersson menar att det speciellt gäller Gotland och Öland, de områden i Sverige som kanske mest var i kontakt med romerskt område. Han skriver särskilt om modet och hur det inte bara var föremål som importerades:

Men det är intressant att de skickliga hantverkare som var verksamma till exempel på Öland och Gotland under romersk järnålder kunde ta till sig intryck och sedan omsmälta dem till nya föremål. De visar att de inte slaviskt kopierade det främmande utan snarare tog intryck av nya former och material för att skapa något eget och självständigt.

Här på Gotland kan man se hur föremålsdesign från romerskt område kom att synas i andra föremål på Gotland, till exempel bland föremålsfynden vid A7-området.

Strax före år 100 e.Kr. skrev Cornelius Tacitus ner det han kände till om odlingen hos folken i norr. Tacitus var en romersk historiker och författare. Från hans beskrivningar kan vi förstå lite mer om jordbruket än vad bara arkeologiska undersökningar kan få fram. Han beskriver hur man byter jordar med varandra. Åkrarna har brukats individuellt, men ägts gemensamt. Andra forskare håller inte med om den här slutsatsen. Det kan vara så att det är familjeägda marker, men att man har ängar och betesmarker gemensamt.

En yxa som hittades tillsammans med en annan yxa och en kniv. De hade lagts ned tillsammans under ett hus som brann ned omkring år 200 e.Kr.

Järnåldern på Artilleriet

Vid en djupdykning i alla äldre rapporter som skrivits efter arkeologiska undersökningar i området så ser vi att 100 olika kol 14-analyser har gjorts för att datera byggnader, härdar eller annat som är svårt att säga någon ålder på eftersom de är så lika från den allra äldsta historien till i dag.

Den allra äldsta dateringen härifrån A7-området och den gamla fastigheten Artilleriet är från kvarteret Värmekraften i östra delen av området. Från samma fastighet finns också dateringar från den äldre och yngre bronsåldern, samt från den romerska järnåldern, alltså perioden från Kristi födelse till omkring 400 e.Kr. Här finns också en datering från folkvandringstid, en av totalt två i området.

Från kvarteret Återvinningen finns dateringar både från äldre och yngre bronsålder, och även från den mellersta järnåldern, den romerska perioden. Här finns också dateringar till vikingatid, alltså perioden från 800 och fram till ungefär 1100 e.Kr.

De äldsta kända dateringarna i kvarteret Fänriken dateras till förromersk järnålder liksom till romersk järnålder och vendeltid, en period som sträcker sig från 550 e.Kr till ungefär 800 e.Kr.

I kvarteret Fanbäraren sträcker sig spåren från yngre bronsålder till den romerska järnåldern.

Även kvarteret Kaptenen har spår efter den äldre delen av bronsåldern, från den förromerska järnåldern, den romerska järnåldern, och vendel- och vikingatid. Vid kolonilotterna finns dateringar från den romerska järnåldern, vendeltiden och vikingatid.

I kvarteret Knekten finns dateringar från romersk järnålder och kvarteret Kolgården hyser spår från hela den tidiga järnåldern, från förromersk järnålder och den romerska järnåldern.

Denna sammanställning är förstås lite av tillfälligheternas spel eftersom man inte daterar *alla* härdar, *alla* ben, ja allt man hittar vid en undersökning. Det är för dyrt helt enkelt. Så man väljer ut vissa saker som man vill ha svar på. Till exempel: när lagade folk mat vid den här eldstaden? Hur gamla är stolparna till det här huset? Men den speglar ändå något av hur verksamhetens omfattning varit i området. Och då ser vi att ett av det allra äldsta spåren efter människor på Gotland finns här, och att det var under järnåldern som området utvecklades och var tätbebyggt.

**»När lagade folk mat vid den här eldstaden?
Hur gamla är stolparna till det här huset?«**

Den äldre järnåldern vid A7/Artilleriet

När det gäller den tidigaste järnåldern så har vi dateringar från kvarteren Värvaren, Adjutanten, Kaptenen, Knekten, Kolgården, Löjtnanten, Sergeanten och Återvinningen. Man kan nog säga att området har varit flitigt använt under den äldre järnåldern. Den uppfattningen delas av Gunilla Wickman Nydolf i en artikel i *Gotländskt arkiv 2011*.

I kvarteret Löjtnanten är det en blandad kompott. Här spänner dateringarna över lång tid – från stenålder till vikingatid.

Kvarteret Adjutanten

Den sydvästra fastigheten i området har fått kvartersnamnet Adjutanten. Av gamla kartor att döma så bestod området av åkrar, ängar och hagmark. Kartorna visar att området inte var bebyggt under 1700-talet. Och inte heller under större delen av 1800-talet.

En mindre arkeologisk undersökning genomfördes i kvarteret Adjutanten i slutet av 1990-talet. Då upptäcktes spår från järnålderns början. Två daterande analyser visade att området använts under förromersk och romersk järnålder (100 f.Kr.–145 e.Kr.) respektive yngre romersk järnålder eller möjligen folkvandringstid (235–530 e.Kr.). Vid den undersökningen såg man också att det fanns olika marklager, så kallade kulturlager, i området. Begreppet kulturlager kan definieras som lager i marken som uppstått till följd av att människor har bott på en plats. De olika lagren har byggts upp under många års användning, där olika typer av verksamhet har satt sina spår.

I det här fallet verkar det vara så att man ser skillnaden i marklagren då man ändrat verksamheten. Till exempel; samma plats som var en gårdsplan under 100-talet och framåt användes för odling under 400-talet – då ser man i markens lagerföljd att en förändring har skett. Det gäller förstås att försöka tolka spåren och förstå vad som har hänt. Det är inte så lätt alla gånger.

Att det finns så omfattande intakta kulturlager som i kvarteren Adjutanten och Sergeanten är ovanligt på Gotland eftersom boplatserna ofta låg i det som nu är odlingsmark och därmed ofta har förstörts av jordbruksredskap genom åren.

Tre byggnader

Vid undersökningen hittades också rester efter tre byggnader. Husens konstruktion (om de varit en- eller flerskeppiga) var svårt att avgöra, men man kunde se att två av husen var cirka 9 meter långa och det tredje ungefär 36 meter långt. Alla var runt 4 meter breda. De här byggnaderna är de första kända husen från den gård som vi kallar för Tunagård. Däremot vet vi inte när under järnåldern som gården började kallas för, eller ha funktionen av, en Tunagård.

Ett av de mindre husen har daterats till perioden 360–50 f.Kr. Det är alltså från den förromerska järnåldern och därmed den äldsta byggnad som hittats längs med Stora Törnekvior. Det stora huset datera-

des till förromersk–romersk järnålder, närmare bestämt 110 f.Kr.–200 e.Kr. Det andra 9-metershuset daterades till tidig romersk järnålder och perioden 20–235 e.Kr. Det ser ut som att de två 9-metershusen har avlöst varandra och inte nödvändigtvis funnits där samtidigt.

I det större huset hittades ett eneggat svärd av en typ som kan dateras till 100–300-talen. Det stöder dateringen till romersk järnålder. Det är också precis vad huset daterats till med hjälp av kol 14-metoden. I övrigt var det mest keramikskärvor som hittades i de tre husen.

Dateringar som endast bygger på en kol 14-analys kan vara osäkra. Husen kan till exempel ha blivit reparerade eller fått nya stolpar, kanske hade de gamla ruttnat, eller så ville de som bodde där bara göra om lite i huset. Men av flera anledningar är kol 14 ändå den metod som ofta används. Ibland är det den enda metod som står till buds och analys-svaret ger en antydning om var i tiden det som daterats ska placeras.

Dateringar från kvarteret anger att det varit en boplats under en lång tid: från förromersk järnålder, romersk järnålder, vendeltid och vikingatid. Undersökningarna visar att den här gården, som legat längs med Stora Törnekvior, har varit en välmående gård.

Att det vistats människor här stod som sagt klart efter undersökningarna i det västra grannkvarteret, Adjutanten. Men omfattningen var oklar. Nu vet vi att gården redan under romersk järnålder även sträckte sig in i kvarteret Sergeanten. Från etableringen till medeltiden har gården långsamt dragit mot öster, men bara ett par hundratals meter.

Upphittade föremål

Av föremålen som hittats här märks en selpinne, som är en sprint till dragutrustning (användes när man drog något, som en vagn eller årder med häst eller oxe). Den är gjord av kronhjortshorn, något som har importerats till Gotland. I ett av de gamla husen vid Adjutanten fanns det ett mycket tidigt svärd från 100-talet. Detta är ett ganska så ovanligt föremålsfynd som avslöjar att gårdens ägare hade resurser och förmodligen en viss position i samhället.

Ungefär 50 meter från de byggnader som beskrivits under rubriken Kvarteret Adjutanten har det funnits en byggnad som brann ner under 100-talet e.Kr. På loftet förvarades säd som vid branden rasade ner och täckte det som låg under. Det var bland annat två krukor av en typ som brukar kallas för Ölandskruka. De kallas ibland även för Gotlandskruka, i alla fall på Gotland! Krukorna har en speciell design där förebilden varit romerska metallkärl. Med tanke på den omfattande importen av varor och företeelser från romerskt område till både Gotland och Öland är det kanske inte konstigt att kärityperna förekommer på båda öarna. Men framför allt är den här typen av keramik knuten till miljöer som förknippas med hög status. Analyser av leran som de två kärlen var tillverkade av visade också i demokratisk ordning att det ena kärlet var tillverkat på Öland och det andra på Gotland. Så att de kallas ömsom Ölandskruka, ömsom Gotlandskruka är inte så dumt.

En typiskt kärityp för Gotland och Öland är de här krukorna som ofta kallas för Gotlands- eller Ölandskruka. De har sin förebild i romerska bronskärl.

»Den nedbrunna byggnaden blev i princip ett fruset ögonblick i historien. Nästan 2 000 år senare blir tragedin ett framsteg för oss.«

Silvermynt från Rom

På gården hittades också ett par romerska denarer, små silvermynt som präglats under 100-talet. De som hittades här hade präglats för kejsar Hadrianus och hans efterträdare Antonius Pius. Hadrianus mynt präglades någon gång under perioden 125–134 e.Kr., medan kejsare Antonius Pius mynt präglades år 150 eller 151 e.Kr. Präglingsåret är förstået inte året då de hamnade i den gotländska jorden. Man brukar allmänt anta att de i själva verket kom hit betydligt senare, kanske 100 år efter präglingsåret.

Den nedbrunna byggnaden blev i princip ett fruset ögonblick i historien. Nästan 2 000 år senare blir tragedin ett framsteg för oss. Det är förstået inte så att någon är glad över branden som sådan, men upptäckten blir en enastående källa till information om situationen på gården.

Byggnaden var ett sädesmagasin med en övervåning eller loft. Av alla tusentals sädeskorn som hittades på golvet har ett korn analyserats för att på så sätt datera den katastrofala händelse det måste ha inneburit för gårdsfolket när huset brann ner. I laboratorierapporten framgår att kornets datering hamnar på mellan år 18 och år 193 e.Kr. En annan analys har gjorts på byggnadsrester. Den visade en datering till mellan 50 f.Kr. och 80 e.Kr., alltså i övergången mellan förromersk järnålder och romersk järnålder. De båda analyserna stärker varandra och ringar in tidpunkten för den förödande händelsen på ett bra sätt.

I sädesmagasinets markplan, golvlagret, var 95 procent säd medan det på loftet (raseringslagret) var 98 procent skalkorn. Siffrorna kanske inte säger så mycket i förstone, men de avslöjar att det funnits en tydlig sortering av sädesslagen. På markplan förvarades finrensat och välsorterat brödvete medan skalkorn och ärtor förvarats på loftet. Förrådet av brödvete är som sagt noggrant rensat medan skalkornet varit både oskalat och innehöll ogräs. Arkeobotanikern Jens Heimdahl som analyserat jordprover från byggnaden menar att det kan representera olika ändamål. Det väl rensade brödvetet var för brödbak och matlagning medan de osorterade skalkornen användes till mältning i syfte att brygga öl. Detta är i så fall ett mycket tidigt exempel på att man börjat att baka bröd på Gotland.

Under huset hade man lagt ner två yxor och en mejsel tillsammans i en grop. Kanske var det ett offer för lycka och välgång med huset. I så fall gick det inte något vidare.

Vetekorn som förvarades i en byggnad inom vad som i dag är kvarteret Sergeanten. Foto: Jens Heimdahl, Arkeologerna.

Odling och mat i kvarteret Sergeanten

Ungefär 30 meter från den nedbrunna byggnaden hittades ett jordlager i marken. Eftersom det var förhållandevis fritt från stenar och föremål har det uppfattats som ett möjligt odlingslager. Analysen av jorden visar att antagandet kan stämma. Så här står det i analysen:

Sammansättningen av säden i odlingsjorden liknar den som vi finner i huset, men kan tolkas som att en större andel utgörs av skalveten. En sådan sammansättning vore mer typisk för äldre delen av järnåldern. Vi skall dock minnas att just odlingshorisonter ofta är mångåldriga, det vill säga, samma horisont kan ha brukats under långa tidsintervall och i olika perioder.

MATFÖRSÖRJARE

Att det var viktigt, fint och hedervärt att vara någon som såg till att folket på gården fick äta sig mätta framgår av några riktigt gamla texttrader. På en runsten från Tuna i Östfold Norge från 400-talet beskrivs till exempel att Wiw var den som sörgt för brödet och alltså sett till att folket på gården hade mat på bordet.

Det är förstås så att samma åker har använts till och från under flera hundra år. Men det visar ändå att det som hittades i det nedbrunna huset förmodligen har odlats här på plats, i en liten åker i kvarteret Sergeanten. Möjligheten till egen odling bör förstås ha varit en viktig förutsättning för livet på gården. Det var såklart långt innan närproducerat blev en trend – det var en livsförutsättning. Det var förmodligen viktigt att odla säd för att använda i maten, men också för att baka bröd och kanske det viktigaste av allt, att göra öl av.

Kosten bestod förstås av mer än bröd, gröt och öl. Även om vi inte hittat några fiskeredskap så borde fisk ha varit en viktig beståndsdel av mathållningen, men såklart också bär, svamp och frukt. Kryddor var det kanske sparsamt med under den tidigare delen av järnåldern. Men senare, under vikingatiden, finns det ingen anledning att tro annat än att det var gott om kryddor på borden i de burgna gårdarna.

Död och begravnen

I området finns också gravar från den här tiden. Sju gravar har undersökts i kvarteret Kaptanen. Två av dem innehöll brända ben efter personer som kremerats och fem personer hade begravts utan att kroppen bränts. Det är bara två av gravarna som har daterats. I ena graven låg en person som begravts under perioden 60 f.Kr. – 90 e.Kr medan den andra var begravd någonstans mellan år 70–240 e.Kr.

Det är alltså inte så många gravar från den äldre delen av järnåldern som hittats i området, så vi vet inte var de begravts sina döda. Men har folk levt här – och det har det – så har folk också dött här. Och det är möjligt att man använde sig av det stora gravfältet vid Annelund. Alltså det stora gravfältet ute vid det som i dag är Visby flygplats. Det är ett stort och väldigt spännande gravfält med mängder av olika gravformer från olika tider – de allra flesta från den äldre halvan av järnåldern. Här kan man mycket väl tänka sig att de som bodde på den fina gården med den avancerade odlingen, de importerade föremålen och de som drabbades av den olycksaliga branden under 100-talets andra hälft har begravts.

»Här kan man mycket väl tänka sig att de som bodde på den fina gården med den avancerade odlingen, de importerade föremålen och de som drabbades av den olycksaliga branden under 100-talets andra hälft har begravts.«

Yngre järnålder

Folkvandringstid

Den tidsperiod som kallas för folkvandringstid har inte fått sitt namn med anledning av händelser på Gotland. Den germanska folkvandringen hade störst betydelse för Västeuropa och inleds år 375, med hunnernas anfall mot ostrogoterna, och avslutas 568 i och med att langobarderna intog Italien. Här i Sverige brukar vi räkna folkvandringstiden som en period mellan åren 400 och 550 e.Kr. På Gotland bodde man ännu i likadana gårdar som de som anlades under den föregående perioden, den romerska järnåldern. Man byggde gårdar med stengrund och odlade sina marker, fiskade i insjöarna och i havet.

Birger Nerman beskriver i tidskriften Fornvännen hur man under 500-talet satte ned matoffer i myrarna på Gotland. Kanske var det redan då en särskild grupp som stod bakom arrangemanget. Och den mat som följde de döda i graven vid det stora gravfältet på Barshalder i Grötlingbo, och i andra socknar på södra Gotland, kanske var tillredd av de sjudande vännerna, suðnautarna, som vi berättat om tidigare.

Av smyckena att döma från den här tiden, eller snarare utsmyckningar, kan man se att guld börjar bli riktigt populärt. Kanske kom guld till Gotland i form av solidusmynt. Det var romerska guldmynt som betalades som lön till krigare i den romerska armén. Kanske hade gotlänningar som tjänstgjort i romarriket med sig sådana då de återvände hem till ön igen.

Vendeltid

Vendeltiden är en tidsperiod som fått sitt namn efter båtgravfältet i Vendel norr om Gamla Uppsala. I likhet med den föregående folkvandringstiden så var det mycket guld och bling-bling. Att visa och manifestera sin ställning med eleganta föremål, som sagt gärna med detaljer av guld, verkar ha varit oerhört viktigt.

ÄNDRAT KLIMAT

En stor händelse under folkvandringstid var en klimatavvikelse (535–536) som är en av de allvarigaste på det norra halvklotet de senaste 2 000 åren. Dess orsak var troligen ett stort vulkanutbrott i tropikerna som spred ut ett omfattande stofttäckte i atmosfären. Verkningarna var kallare väder, sviktande odlingar och svält.

Vikingatid

Vikingar och vikingatid är begrepp som alla som vuxit upp i Sverige träffat på ofta. Det var en tid när nordbor gjorde sig ett namn och blev kända över världen. Kända i egenskap av plundrare, utpressare och för att vara mycket våldsamma. Men de var också legosoldater, entreprenörer, kunniga hantverkare, jordbrukare och skickliga sjöfarare.

Att tidsperioden är uppkallad efter de som drog ut på plundringståg måste närmast beskrivas som orättvist mot alla samtida strävsamma bönder, jägare, fiskare och hantverkare, som exempelvis smeder och kammakare, som levde på sitt arbete.

Vikingatiden har blivit känd över världen tack vare, eller på grund av, en liten grupp som gjorde sig kända för att vara våldsamma, men som egentligen inte var särskilt representativ för samhället i stort.

Ordet viking har varit omdiskuterat. På en runsten i Uppland står det att: *»Ginnlög, Holmgers dotter, syster till Sygröd och till Göt, hon lät göra denna bro och resa denna sten efter Assur, sin man, son till Håkon, jarl. Han var landvärnare mot vikingar med Geter. Gud hjälpe nu hans ande och själ.«* Assur, som är huvudpersonen här, var alltså en man som försvarade sina medmänniskor mot vikingar. Och han gjorde det tillsammans med sin kamrat Geter.

På Gotland däremot, närmare bestämt i Hablingbo, såg man vikingar på ett annat sätt. På en runsten står det nämligen att: *»Vatgair [?] och Hailgair [?] reste stenen efter Hailgi, sin fader. Han var faren västerut med vikingar«*. Man är lite osäker på hur namnen ska uttalas, men det intressanta är dels att han for västerut som gotlänning. Här är man annars mest förknippade med handelsresor österut. Dels också att han reste med vikingar. Här nämns vikingar som något positivt, och det verkar som om i alla fall Vatgair och Hailgair var stolta över pappa Hailgi eftersom de skriver och berättar om det på ett sådant ärofyllt minnesmärke som en runsten.

Hur det var här i kvarteren på A7-området är svårt att säga något om. Kanske var de strävsamma jordbrukare, i alla fall de flesta. Men området hade när man kommer fram till vikingatiden, av föremålsfynden från tidigare perioder att döma, redan en lång historia.

Spjutspets från folkvandringstid eller vendeltid, sannolikt från 500- eller 600-tal.

»Att tidsperioden är uppkallad efter de som drog ut på plundringståg måste närmast beskrivas som orättvist mot alla samtida strävsamma bönder...«

Yngre järñålder i kvarteret Sergeanten

I det område där det hittats flest vendeltida föremål; en kam, en nyckel och ett spänne som har använts för att hålla ihop kläder med till exempel, finns också rester efter en byggnad. Den har dock varken kunnat dateras eller typbestämmas. Det som fanns kvar är ett antal stolphål efter ett par byggnader som legat på samma plats. Hela området med föremål och bebyggelsesår är inte så stort, bara runt 80 x 50 meter eller 4 000 m². Med detta sagt så innebär det förstås också så att många av de yngre verksamheterna raderat ut en del av de äldre spåren av gården.

En före detta brya (ett vattenhål för djur att dricka ur) var igenfylld med stora stenar. Själva vattenhålet har förmodligen använts under järñåldern när folk bodde här på gården. Bryans sluttande norra kant och vattenlinje kantades av mängder av djurben. Det talar för att det handlar om någon form av offer eller i alla fall något som kan kopplas till en ceremoni som hölls någon gång under den andra halvan av 600-talet och den första halvan av 700-talet. Förmodligen var det militärer som senare fyllde upp hålet med stora stenar.

Vendel- och Vikingatid

Av föremålsfynden att döma har boplatserna flyttat österut genom åren, från kvarteret Adjutanten till kvarteret Sergeanten. Ytterligare omkring 100 meter österut längs med Stora Törnekvior återfanns spår efter vikingatidens verksamhet. En fällvåg, alltså en våg man kan vika ihop och stoppa i fickan, ännu med vågskålarerna sammanlagda och med vågarmarna hopfällda inuti, påträffades intakt. Den kan vara från 800-talet. Bland de runt 30 mynt som hittades vid undersökningen var de flesta från vikingatiden (från såväl 800-, 900- och 1000-talen). Vid något tillfälle har det grävts för en väg från Stora Törnekvior och inåt genom boplatserområdet. Tyvärr har man då grävt rakt genom den vikingatida delen av boplatserna.

En intressant upptäckt var en brunn som anlades under vikingatiden – eller så byggdes en befintlig brunn om. Ett träkar i botten av den 3,5 meter djupa och stensatta brunnen kunde i alla fall dateras till vikingatid (900-tal), närmare bestämt 894–1014. Brunnen var elegant uppbyggd av kalkstenar, förutom djupast ner där den sista metern var anlagd av gråstenar. Och som sagt, i botten ett träkar.

Sven Jonsson fick ensam göra det omfattande arbete som det innebär att tömma en brunn som var uppfylld med stenar. Ingen annan vågade sig ner.

»Det verkar som om brunnen lades igen när man flyttade från platsen. Då den hittades var den full av stenar och i botten under stenarna låg det djurben.«

MYNT

Ett av de allra yngsta föremålen från gården som legat i kvarteren Sergeanten och Adjutanten var ett mynt. Mynt är tacksamma arkeologiska fynd eftersom tillverkningstiden går så bra att datera. Mynten ovan präglades för den danske kungen Harald Hen! Namnet anspelar inte alls på ordets moderna betydelse utan hein lär betyda slipsten. Oavsett vilket så var Hen kung en kort tid, 1076 till 1080, och myntet är från den perioden.

Det verkar som om brunnen lades igen när man flyttade från platsen. Då den hittades var den var full av sten och i botten under stenarna låg det djurben. Om någon velat göra brunnen otjänlig genom att kasta i dessa och därmed förstöra vattnet blir svårt att bevisa, men kan inte uteslutas. Det kan heller inte uteslutas att det var en form av offerhandling. Benen har daterats till 1030–1162 e.Kr. Dateringen till sen vikingatid eller tidig medeltid sammanfaller med de yngsta föremålen som hittats i området.

Det yngsta daterade föremålet från gården är ett mynt, slaget för den danske kungen med det moderna namnet Harald Hen. Harald föddes år 1041 men hans regentperiod var från 1076 till 1080 e.Kr. då han dog. Myntet bör ha hamnat här i jorden före år 1100 så det är en bra datering av det senaste skedet, det skede då man lägger ned gården och flyttar vidare.

Tyvärr saknas fortfarande, som vanligt tvingas man att konstatera, vikingarnas bebyggelse. Kanske är det utschaktningen för vägen som är förklaringen till det. Men brunnen och föremålen från den tiden är förstått ett nog så viktigt belägg för vikingarnas närvaro. Och gravarna ett par hundra meter bort längs med Stora Törnekvior är också en fingervisning om att det funnits vikingatida liv i området.

Vendeltid i kvarteret Malajen

Spåren efter järnåldern finns över hela området. Mycket av det som hittats i marken har inte daterats. Men i i kvarteret Malajen finns ett område med spår efter en gammal bosättning. Här har folk bott under vendeltiden och den tidigaste vikingatiden.

»Men brunnen och föremålen från den tiden är förstått ett nog så viktigt belägg för vikingarnas närvaro.«

Järn och eld i kvarteret Signallottan

Även i kvarteret med det nya namnet Signallottan har undersökningar gjorts de senaste åren. En gäckande och närmast kuriös uppgift är de provgropar som grävts tidigare. Då ska stenålderslager ha upptäckts. Några så gamla spår av mänsklig verksamhet har inte hittats vid senare undersökningar och inte heller nu, vid de undersökningar som gjordes inför områdets nybebyggelse. Det är istället en omfattande verksamhet under vendel- och vikingatid som präglar området.

Kvarteret Signallottan omfattar bland annat en markant höjd, markant kanske endast med gotländska mått mätt förvisso. Den inledande undersökningen visade att höjdens marklager bestod av ett tjockt lager mörk kulturjord. I de övre 40 centimetrarna var markens lager mycket blandade. Där fanns modernt glas, spikar och porslinskärvor. Men under detta fanns en renare jord som färgats svart av kol och sot samt stenar som blivit sköra och skärviga efter att ha påverkats av eld. Här uppfattade metallsökaren något i jorden som inte ögat såg. Det var mängder av metallhaltiga, magnetiska fragment, ytterst små korn, närmast mikroskopiska. Större delen av höjdens yta var översållad av glödskalet och kulslagg. Glödskalet är en oxidbeläggning som bildas i reaktion med syre när järn tas ut ur hårdens. Beläggningen slås bort i bearbetningen av metallstycket och kvar i marken blir de små kornen. Detta är karaktäristiskt för smidesverksamhet och här fanns det i enorma mängder.

Som arkeolog kan man förstås tycka att det är en smula dystert att av den närmast magiska processen med att framställa järnföremål, rena det och smida vackra knivar och svärd, så är de små glödskalet allt som blir kvar för eftervärlden!

Byggnaden i mitten

Mitt i detta mörka område finns en ljusare cirkel, eller ring. Den syns ganska tydligt på flygbilden (nästa uppslag). Mitt i ringen finns ytterligare en ring, en betydligt mindre. Den inre cirkeln är en kalkstensskiva som är ungefär en meter i diameter. Ut till den större cirkeln är det mellan 3,5–4 meter. I den yttre ringen finns en kant av packad lera som förmodligen varit en tätning mot golvet i en byggnad. Den ljusare ytan innanför kommer sig i så fall av att där stått en byggnad som hindrat sot och kol från att landa i det området när det varit i aktivt bruk. Utanför cirkeln finns mängder med eldpåverkade stenar, men innanför finns det inte några sådana. Ett jordprov från den ljusa ytan har analyserats. Resultatet visar att byggnaden mitt i den industriella verksamheten kan ha använts till att laga mat i.

Byggnaden är borta sedan länge förstås, men då den var i bruk fanns det flera hårdar kring den, framför allt i öster och söder. Hårdarna var mycket lika varandra; en och en halv meter stora eldstäder med stenar som hettats upp till de har spruckit isär till skärvor, mörk jord som färgats svart av sot och kol och stora mängder av djurben. Ben kan användas då man bearbetar metall. I den processen kan man använda fosfor

som finns i djurben för att kontrollera värme, och då också produktens styrka och hårdhet.

Bland de föremål som hittades i området och som kan knytas till metallhanteringsplatsen var det egentligen inget som stack ut som anmärkningsvärt. Det som fanns var ett antal knivar. Om det är redskap som gått sönder och kastats bort eller tappats här är svårt att säga. Det skulle förstås kunna vara knivar som tillverkats på platsen.

Flera daterande analyser har gjorts och de är alla nära varandra i tid. Dateringarna visar att platsen har varit i bruk för metallhantering från 650 e.Kr. till möjligen en bit in på 900-talet. Säger man perioden 650 till 900 så bör det vara med sanningen någorlunda överensstämmande.

Tjärgrop!

En tjärgrop har påträffats i kvarteret Signallottan. Det är en grop som grävts för att ställa en hink i. Över den staplar man ved som bränns med en mycket begränsad tillförsel av syre. Resultatet blir att tjäran droppar ned och samlas i hinken. Detta är den enda kända tjärgropen i sitt slag på Gotland. Gropen var en dryg meter djup och i botten låg en kalkstensskiva och en obränd träplanka. Plankan och stenen utgör troligen rester av den botten på vilket kärlet som samlat upp tjäran stått. Trä från plankan har kol 14-daterats till senare delen av vendeltiden.

Att tillverka tjära i tjärgropar är den äldre varianten av tjärproduktion. I en artikel som behandlar tjärgropar i Uppland konstateras att denna metod används åtminstone från romersk järnålder fram till medeltid då tjärdalen ersätter tjärgropen. Enstaka dateringar i Uppland finns även från förromersk järnålder men dessa beskrivs som osäkra.

Det stora »industriområ-
det« i kvarteret Signallottan
från ovan. Foto: Segerberg
Media AB.

»Som arkeolog kan man förstås tycka att det är en smula dystert att av den närmast magiska processen med att framställa järnföremål, rena det och smida vackra knivar och svärd, så är de små glödskalen allt som blir kvar för eftervärlden!«

»Det visar att även det moderna kvarteret Löjtnanten har bebotts av vikingar en gång i tiden.«

Vikingatida hus i kvarteret Kaptenen

I kvarteret Kaptenen har det hittats fyra större hus. Tre av husen är sådana som brukar kallas för långhus, med två takbärande stolprader, med parvis ställda stolpar sammanfogade till bockar. Väggarna kan ha bestått av lerklinad risflätning. Samtliga stolpar var ställda i gropar, både med och utan stenskoning.

Det första av husen var ungefär 8 meter långt. Huset har haft 7 par stolpar och alla stolphålen var stenskodda med både kalk- och gråstenar. I husets sydöstra del fanns en ugn. Ett kol 14-prov från rester av en stolpe är daterad till vikingatid, 800- eller 900-talen e.Kr.

Hus nummer två var ungefär 7 meter långt. Det låg omkring 8 meter från det första huset. Byggnaden kan ha varit längre, för ena änden var förstörd av senare tiders markanvändning. Alla stolphålen var stenskodda med både kalk- och gråstenar. I husets sydöstra del fanns rester av en härd eller ugn. Ett prov från ett stolphål är daterat till senare delen av vikingatiden, eller den tidiga medeltiden (från 1000-tal eller 1100-talets början). Den här gården har säkert legat här under vikingatiden, i åtminstone ett par hundra år. Under den tiden bör det ha varit en gård med flera hus och byggnader. Det tror vi dels för att gården legat där så pass länge, men också för att en gård under vikingatiden kunde ha flera så kallade enfunktionshus, alltså byggnader för specialiserade verksamheter: ett hus för djuren, ett för hantverk, ett för matlagning och så vidare.

Det tredje huset var cirka 7,5 meter långt. Det låg runt 75 meter från den byggnad som beskrivits i stycket ovan. Det skulle kunna vara samma gård, men det kan också vara granngården, det är svårt att säga. Intill det här huset fanns en ugn och två härdar men om de är samtida med huskonstruktionen har inte gått att avgöra. Huset är inte daterat.

Det fjärde huset var omkring 9 meter långt och 6 meter brett. Byggnaden bestod av totalt 20 stolphål i konstruktionen. Alla stolphålen var stenskodda med stenar av varierande storlek och sort. Ingen eldstad återfanns i huset med den kan ha varit ytligt anlagd eller legat upphöjd, på en liten platå. Såväl eldstäder som gårdarnas bebyggelse har ofta blivit förstörda av senare tiders odling av marken. Framför allt då man har använt plogar för att vända om jorden. Huset kan ha varit ett skiftesverkshus (bulhus) som var vanligt under historisk tid. Väggarna kan ha bestått av liggande plankor, infogade i stolparna som vilade på en syllstensrad.

Trärester från ett av stolphålen i huset daterades till vikingatid (940–1050 e.Kr). Alltså från den senare delen av vikingatiden. Förmodligen är det två samtida granngårdar som har legat här i kvarteret Kaptenen.

Datering av hus är ofta problematisk när man inte har så många föremål som kan knytas till själva byggnaden. Då är man tvungen att använda sig av kol 14. Metoden innebär alltid ett litet bekymmer, då man inte riktigt vet vad man daterar. Det kan vara osäkert om de upplockade kolfragmenten kommer från själva stolpen, eller från fyllningen i stolphålet efter att huset har försvunnit, och det kan vara svårt att veta om det är den yngsta stolpen man tar provet ifrån, eller den äldsta. Men det är, som nämnts tidigare, vad vi har att förlita oss på.

Spår efter hantverk

Lite kan vi förstå vad de ägnat sig åt på dagarna. Vid arkeologiska undersökningar under 2010 och 2011 hittades spåren efter gårdarnas hantverk inom kvarteret Kaptenen. Här fanns flera ugnar och härdar. I en av ugnarna, som undersöktes mycket noggrant, fanns rester av både koppar och järn. Små fragment i ugnen kunde noteras genom analyser och det verkar som om hantverkarna på platsen varit kunniga i hur man smält båda metallerna. Spritt i området hittades också järnslag så förmodligen har också järnet renats där på platsen. Den här verksamheten har inte någon stor omfattning (som i kvarteret Signallottan där verksamheten närmast liknar en industri) utan verksamheten här har mer karaktär av en enklare gårdsverkstad. Den här ugnen låg intill hus tre som beskrivits tidigare. Det verkar i alla fall vara under vikingatiden som gården i kvarteret Kaptenen ägnade sig åt metallhantverk. Kanske var det för att dryga ut kassan lite, men det kan också ha varit för att göra nitlar till snickeri eller för att göra delar som skulle användas i jordbruket.

Kokgropar och flinta i kvarteret Fänriken

Även i kvarteret Fänriken, i Fänriken 3 närmare bestämt, finns spåren efter de gamla invånarna på platsen. Här har bland annat hittats spår i form av ett hus med två kokgropar. Byggnaden var ungefär 7 meter lång och 3 meter bred. Huset har förmodligen varit större, men det gick inte att komma åt hela byggnaden på grund av vägar som går genom området. Här hittades i alla fall keramik, flinta, slag och bränd lera. Flinta är ofta använt för att slå eld med. Dateringar avslöjar att man bodde och verkade här under vikingatid och in i den tidiga medeltiden.

Exklusiva vanor i kvarteret Löjtnanten

Kvarteret Löjtnanten visar sig ha en brokig historik, med mycket gamla spår varvat med betydligt yngre. Fyra prover från stolphål, hård, hårdgrop och stensamling har analyserats. Ett stolphål från en byggnad har kunnat dateras till vikingatid, och det har också en eldstad för matlagning gjort. Det visar att även det moderna kvarteret Löjtnanten har bebotts av vikingar en gång i tiden.

Arkeologen Johnny May ritar av de stenskodda stolphål som är kvar efter ett av husen från tidig järnålder i nuvarande kvarteret Adjutanten.

Återvinningcentralens tomt

På platsen för återvinningscentralen i Visby finns det brokiga spår från en lång historia. Här fanns verksamhet under bronsålder och under vikingatid. Härdar, kokgropar och nästan hundra stolphål efter olika slags byggnader har hittats här, liksom redskap av flinta, keramik (förhistorisk och medeltida) en järnnyckel och såväl brända som obrända ben. Föremålens dateringar spänner över en lång tid. Tyvärr har området odlats och mycket av de viktiga marklager som skulle ha kunnat avslöja mer än så är förstörda.

Dateringar som gjorts med hjälp av kol 14 visar att man varit här åtminstone 1 000 år f.Kr. och fram till vikingatiden.

Guld- och silver

Vad är väl ett vikingatida bosättningsområde utan en silverskatt? En guld- och silverskatt hittades redan år 1869. Fyndplatsen ligger i anslutning till kolonilotterna söder om kvarteret Rustmästaren. Den exakta fyndplatsen är dock oklar. Det var som sagt länge sedan den hittades, drygt 150 år sedan. Enligt en artikel i Wisby-Posten påträffades skatten då man grävde efter lera. Föremålen låg mellan fyra kantställda gråstenar och en täckhäll. Skatten bestod av fem kilo guld och silver med smycken, bitsilver och drygt 1 600 mynt som daterades till efter år 1042 e.Kr.

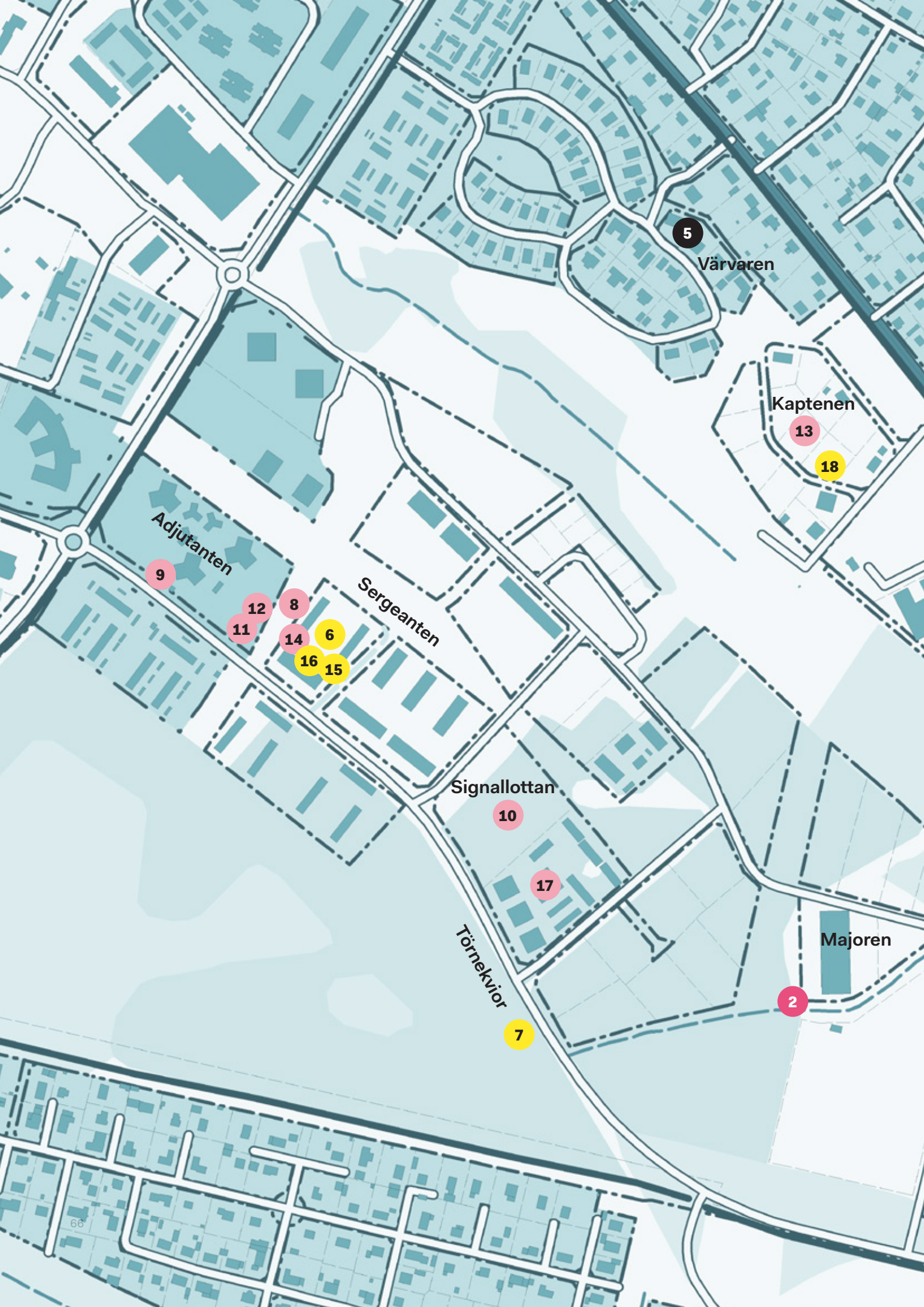
Ett antal år senare (1941) påträffades en armbygel av silver då man harvade på den så kallade Biskopsjorden öster om Stora Törnekvior. Och vid de senaste årens undersökningar, inför bygget av de nya husen, hittades en utplöjd silverskatt med arabiska mynt i kvarteret Sergeanten.

Sammanfattning

I hela området finns spår av människor och deras liv. Vi har hittat några av deras borttappade föremål, rester av deras byggnader och inte minst spår efter deras matlagning! Här finns i alla fall många härdanläggningar från alla tider. Och det är ofta det som hittas vid arkeologiska undersökningar – spåren efter verksamheter som kräver eld, som till exempel matlagning. Att man också hade fester, stora möten eller andra sammankomster med både mat och dryck är mycket troligt på en sådan här plats där föremålen som hittats avslöjar en exklusiv standard.

För Visbys del så kan man föreställa sig att det är en anledning till att staden Visby växte fram här, vid kusten väster om A7. För om det fanns en Tunagård här, med en administrativ roll i en fungerande organisation av samhället, ja då skulle det kunna förklara att Visby kunde växa så fort. Organisationen fanns redan, helt enkelt. Och hamnen fanns, kanske kontrollerades den redan av Tunagårdens folk?

Medan undersökningen av kvarteret Signallottan pågick så växte bebyggelsen i bakgrunden fram längs med Ada Blocks gata.

5

Värvaren

Kaptenen

13

18

Adjutanten

9

12

8

11

14

6

16

15

Sergeanten

Signallottan

10

17

Törnekvior

7

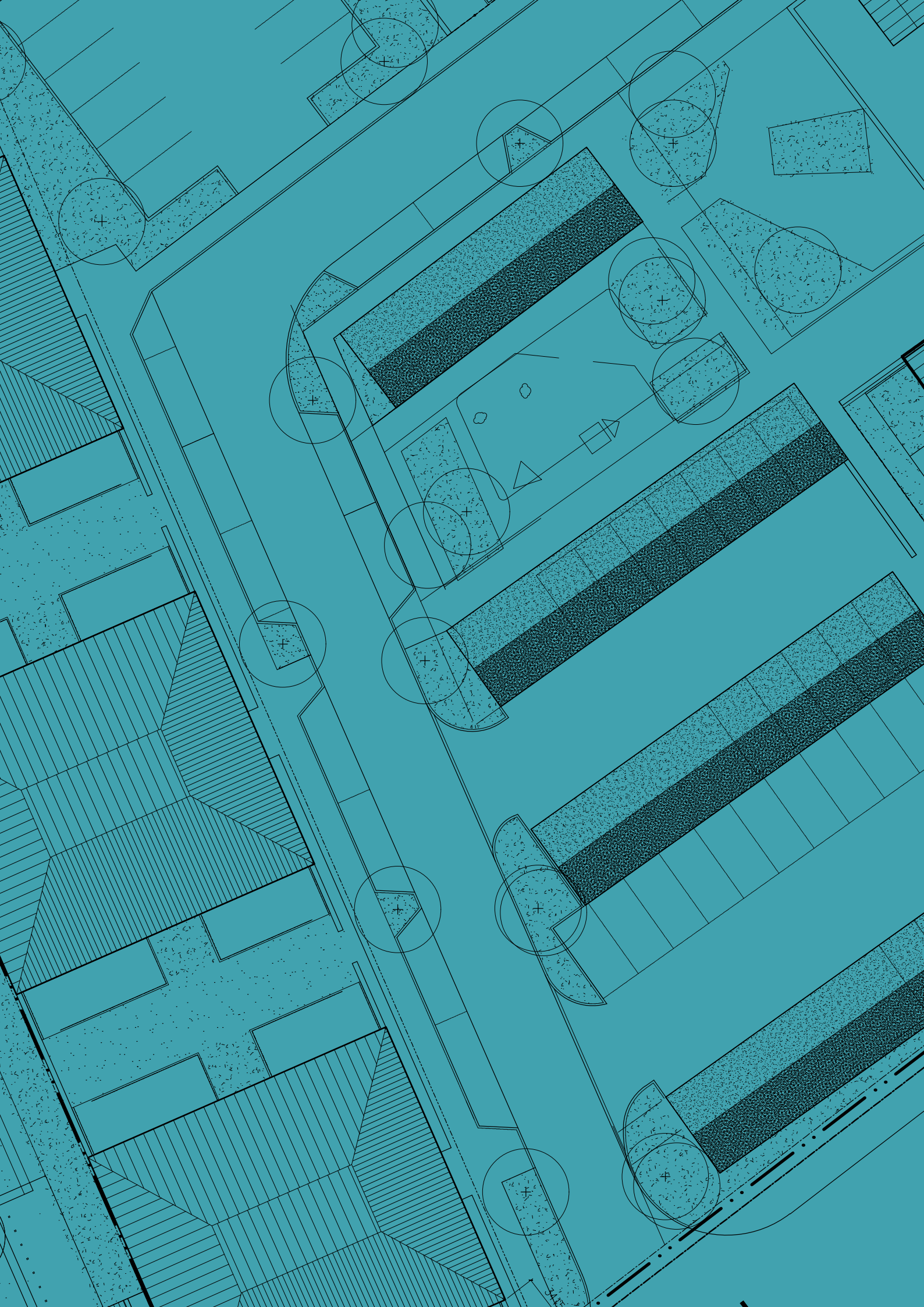
Majoren

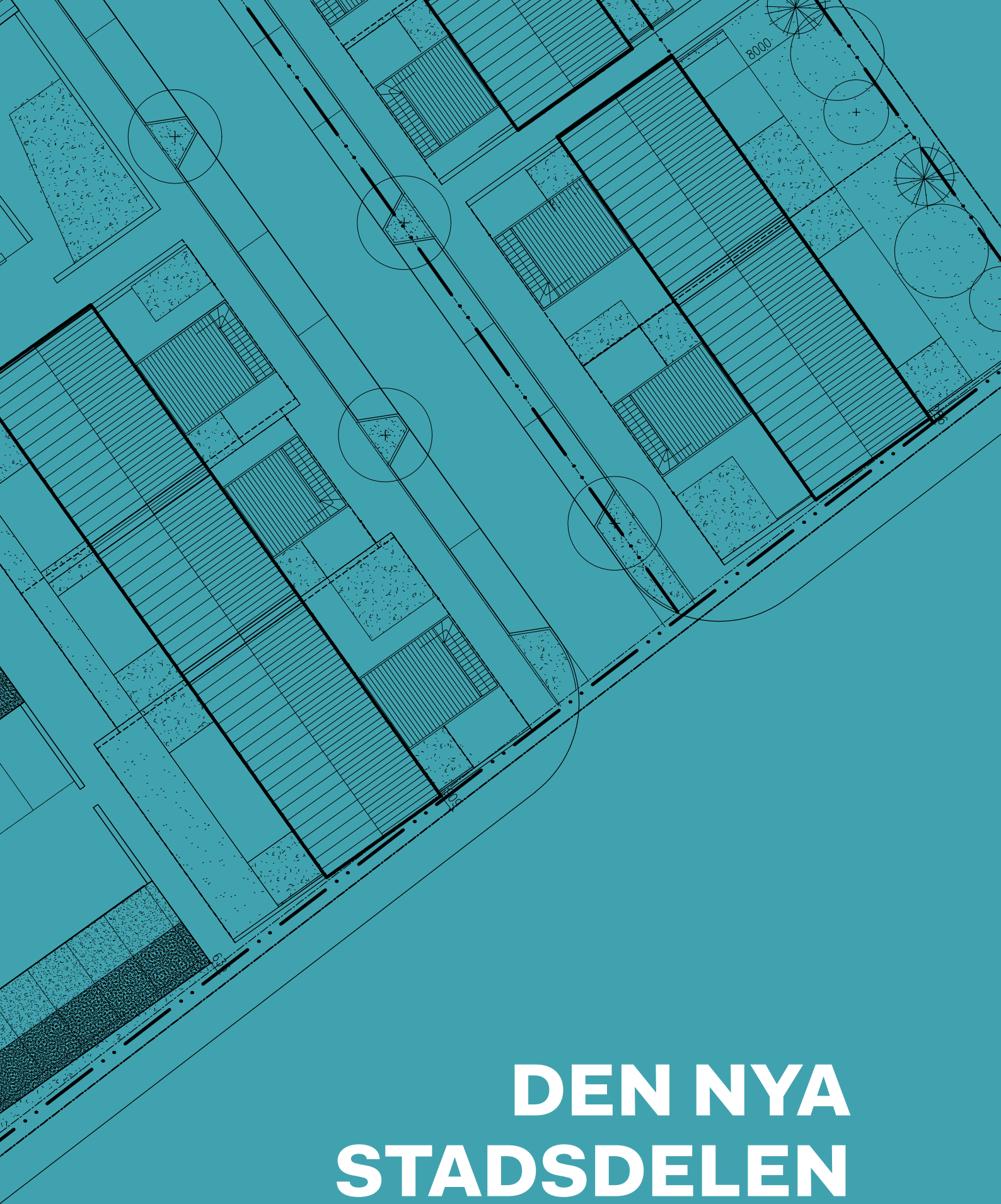
2

Några av de viktigaste fynden på A7-området

- 1 Värmekraften 2. Härdgrop. *Stenålder* (sid 31)
- 2 Majoren 1. Stensamling. *Stenålder* (sid 31)
- 3 Värmekraften 2. Stolphål, Hus 1. *Bronsålder* (sid 35)
- 4 Värmekraften 2. Härdgrop, Hus 2. *Bronsålder* (sid 35)
- 5 Värvaren 1. Stolphål, Hus 3. *Bronsålder* (sid 35)
- 6 Sergeanten 3. Brunn. *Vikingatid, 900-tal e.Kr.* (sid 57)
- 7 Törneqvior. Gravar. *Vikingatid* (sid 58)
- 8 Sergeanten 3. Huset som brann. *Romersk järnålder, 100 e.Kr.* (sid 48)
- 9 Adjutanten 3. Hus 1, Tunagården, stolphål. *Förromersk järnålder* (sid 19 & 47)
- 10 Signallottan. Tjärgrop. *Vendeltid, 660–770 e.Kr.* (sid 60)
- 11 Adjutanten 3. Hus 3, Tunagården, stolphål. *Förromersk/romersk* (sid 19 & 47)
- 12 Adjutanten 3. Hus 2, Tunagården, stolphål. *Förromersk/romersk* (sid 19 & 47)
- 13 Kaptenen. Gravar. *Förromersk/romersk* (sid 52)
- 14 Sergeanten 3. Romersk Denar. *117–138 e.Kr.* (sid 50)
- 15 Sergeanten 3. Fällvåg av brons. *Vikingatid, 800-tal e.Kr.* (sid 57)
- 16 Sergeanten 3. Danskt silvermynt, Harald Hen. *Vikingatid, 1074–1080 e.Kr.* (sid 58)
- 17 Signallottan. Byggnaden i mitten (sid 59)
- 18 Kaptenen. Hus från Vikingatid. *800–900-tal e.Kr.* (Sid 62)

DEN NYA STADSDELEN

Ovan: Vy över den nya stadsdelen. Till vänster i bild syns punkthusen i kvarteret Adjutanten. I mitten kvarteret Sergeanten och Honnörsparken. Till höger pågående byggnationer i kvarteret Signallottan. Överst i bilden är Greta Arwidssons gata, och nederst syns huvudgatan Stora Törnekvior. Foto: Tomas Looström och Pär Nordström.

Undre bilden: Törnekvior förskola vid Greta Arwidssons gata. Foto: Christian Hegardt. **Föregående uppslag:** Situationsplan över kvarteret Signallottan 3, Visby Ängar. Bild: Rits Arkitekter.

EN NY STADSDEL VÄXER FRAM

Gotlands Artilleriregemente avvecklade verksamheten i regementsbyggnaderna vid Korsbetningen under 1980-talet och den huvudsakliga verksamheten flyttade till Gotlands Regemente i P18-området. Därmed avvecklades också successivt det tidigare militära övningsområdet på östra sidan av Allégatan. När dåvarande Gotlands kommun köpte marken fanns bara några få spår av försvarsaktivitet kvar. Några enstaka skjul och rester av en gammal skjutbana återstod på fältet. Närmast Follingboväg hade ett område med villor byggda runt sekelskiftet 1900 uppförts i en naturlig fortsättning av villabebyggelsen i Östra Vi. Kommunens återvinningscentral och värmekraftverk hade också lokaliserats i gränsen till det östra partiet av A7-fältet.

Välanvänt naturområde

På A7-fältet fanns stora kvaliteter med stigar, naturliga landskapsrum och en variationsrik flora. Landskapsbilden över skjutfältet hade en öppen karaktär, med skogsområdet Krookska dungen i södra delen som ett omväxlande inslag. Naturmarken användes redan i stor utsträckning av de närboende som under åren flyttat in i de bostadsområden som vuxit fram i gränsen till det militära området. Hela A7-området hade varit avspärrat under lång tid och hade därför bristfälliga kopplingar till staden och det befintliga gatunätet. Eftersom utbyggnad i olika delar av A7-områdets ytterkanter hade skett i olika etapper i gränserna till det militära området saknade bostads-

områdena dessutom tydlig koppling till varandra. Den stora utmaningen inför utvecklingen av det tidigare militära området var därför inledningsvis att hitta vägar att integrera den nya stadsdelen väl med staden i övrigt.

Stadsbyggnadsprocessen

Gotlands kommun såg en stor möjlighet i att utveckla A7-området som en attraktiv och levande stadsdel i Visby. Som ett första steg i stadsbyggnadsarbetet tog kommunen 1996 fram en fördjupad översiktsplan för hela det gamla A7-området. Planen omfattade både den inre delen, kasernområdet, och skjutfältet på andra sidan Allégatan. Tanken var att det nya bostadsområdet skulle länkas ihop med staden med kvartersbebyggelse i traditionell mening, men ändå få vara ett tydligt uttryck för sin egen tid. Bebyggelsen i stadsdelen skulle uppföras i en tre- till fyrvåningsskala. Kvarter och gårdar skulle ges en egen identitet och småskalighet skulle råda i bebyggelse och gårdsmiljöer. Gatumiljöerna skulle utformas för att inte locka till höga hastigheter. Exempelvis skulle gatorna göras smala och trädalléer skulle planteras längs de nya gatorna. Med en blandning av både hyresbostäder, radhus och bostadsrätter skulle stadsdelen utvecklas så att boende kunde vara möjligt i stor del av livets olika skeden, till exempel i äldreboende. Dessa centrala utgångspunkter har sedan följt med i hela stadsomvandlingsprocessen, och har i många delar kunnat genomföras.

De första etapperna i stadsomvandlingen omfattade området närmast villatomterna vid Follingboväg samt den inre delen av A7-området, i anslutning till de gamla regementsbyggnaderna. Nya studentbostäder tillkom i Allégatans norra del 2005. Öster om dessa byggdes ett villaområde ut längs Volontärgatan och Tygmästargatan. Restriktioner till följd av flygbuller gjorde att det har dröjt ända till 2020, innan detta villaområde har kunnat färdigställas längs östra delen av Follingboväg. Intill det gamla regementet på Kasernområdet stod Riksantikvarieämbetets nya byggnad klar 2008. Området kring regementsbyggnaderna och Kolgården detaljplanerades och byggdes ut, främst av Riksbyggen och PEAB, med flerbostadshus under perioden 2008–2015.

Området öster om Allégatan, det gamla skjutfältet, bestod efter den militära tiden till största delen av öppen mark. I norra delen av fältet var vegetationen tätare. Grönområdet kan sägas ingå i en grön kil av parkmark som sträcker sig utåt från ringmuren via »Cirkusplatsen« och parkytorna intill kasernområdet. Det var ett av de viktiga gröna stråk som lades fast redan i den stadsplan som arkitekten Sven Markelius tog fram för Visby 1934. Både grönstråket och Krookska dungen söder om skjutfältet har varit kvaliteter att ta till vara i planeringen av det nya området på östra sidan om Allégatan. Denna stadsdel är den sista, och största, etappen i utbyggnaden av stadsomvandlingen på gamla A7-området.

Kvarteret Adjutanten – det första området

Detaljplaneringen av området inleddes 2012. Bebyggelsen i det första kvarteret längs Allégatan, kvarteret Adjutanten, planerades med en bred förgårdsmark mot Allégatan. Gaturummet är väldigt brett till följd av regler om bulleravstånd mellan vägbanan och ny bebyggelse. I kvarteret Adjutanten planerades för bostäder i tre till fyra våningar. Innanför dem möjliggjorde planen för högre bebyggelse i form av punkthus i upp till sex våningar.

Mitt i området, i öst-västlig riktning, bestämdes att ett smalt naturområde skulle sparas och utvecklas som stadsdelspark. Syftet var att åstadkomma en grön park för de boende i området och för allmänheten – som det gemensamma rummet i stadsdelen. Fältet var redan ett populärt område för promenader,

Karta över A7-området

Vägarna

1. Allégatan
2. Ada Blocks gata
3. Greta Arwidssons gata
4. Wilhelmina Skoghs gata
5. Stora Törnekvior
6. Visbyleden
7. Follingboväg

Kvarteren mm

8. Adjutanten
9. Sergeanten
10. Malajen
11. Signallottan
12. Knekten
13. Korpralen
14. Återvinningen
15. Honnörsparken
16. Kulfången
17. Riksantikvarieämbetet

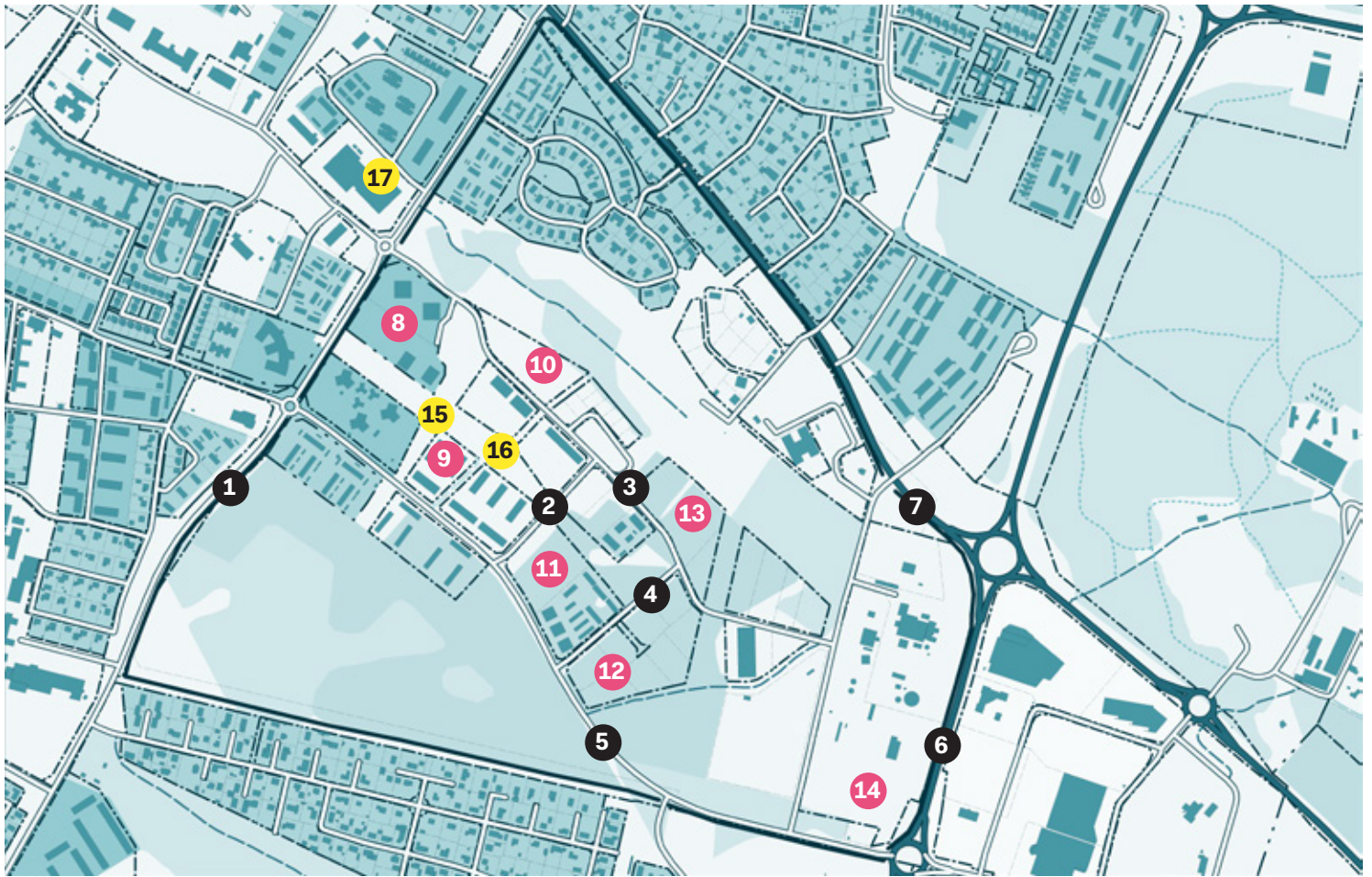
motion och naturupplevelser. Tanken var att så långt som möjligt ta hänsyn till befintliga promenadvägar och stigar vid planering av de nya bostadsområdena. Den centrala parken skulle kantas av lägre bebyggelse, gärna radhus, medan det längs gatorna tilläts en högre bebyggelse i form av flerfamiljshus. Denna ambition har i stort genomförts i den snart färdigbyggda stadsdelen.

Bebyggelseprinciper för kvarteret

Inför den fortsatta planeringen av den inre delen av stadsdelen togs några enkla principer fram för bebyggelse- och stadsbyggnadskaraktären, som i stort byggde på förutsättningarna som hade lagts fram i den fördjupade översiktsplanen. Dessa principer blev vägledande i fortsatt detaljplanering för kvarteret Sergeanten och Signallottan, samt i dialogen med de byggföretag som skulle köpa marken.

Gaturummet

Längs Stora Törnekvior och Greta Arwidssons gata ska bebyggelsen ordnas så att byggnaderna byggs ut i gräns mot gata och skapar ett tydligt gaturum. Bebyggelsen ska vara lägst tre våningar och högst fyra våningar. Entréer mot gatan skapar en öppen och välkomnande känsla för boende och andra som rör sig i området. Bebyggelsen orienteras med långsidan mot gatan så att tyst sida kan åstadkommas mot gårdssidan.

Hemsehems kvarter vid
Greta Arwidssons gata. Foto:
Christian Hegardt.

Den egna bostadsgården

Inom bostadskvarteren tillskapas slutna eller halvslutna gemensamma gårdsrum. Gårdsrummen kan begränsas av bostadshus, väggar mot förrådsbyggnader eller växtlighet.

Parkrummet

Det centrala parkrummet ska knyta samman området med bebyggelsen i kvarteret Adjutanten. Parken har karaktär av anlagd park och naturmark. Kvarterens gräns mot park/natur utgörs av bebyggelse i form av radhus, stadsvillor eller flerbostadshus.

Söder om Stora Törnekvior

Här tillåts en bebyggelse i två till tre våningar. Minst 50 procent av huskropparna ska placeras utmed gräns mot gata för att få en enhetlig gatubild med bebyggelse mot gatan.

En så kallad markanvisningstävling, alltså en markförsäljningstävling mellan byggföretag där förslag på tänkt bebyggelse tas fram som del i en utvärdering, genomfördes våren 2015. Region Gotland beslutade att tilldela fyra byggföretag mark inom kvarteret Sergeanten. Planförslaget vidarebearbetades under framtagandet tillsammans med de byggföretag som tilldelats marken. Efter att detaljplanen hade antagits genomfördes en liknande försäljningsprocess för kvarteret Signallottan.

Natur, park och rekreation

Den nu snart färdigbyggda stadsdelen har områden med både större friytor och promenadstigar. De gröna platserna är väsentliga delar av stadsdelen. Lekplatser för mindre barn har ordnats nära bostäderna, på kvartersmark inom bostadsgårdarna. I planeringen av bostadskvarteren har det dessutom varit viktigt att tydliga öppningar finns i bebyggelsen mot park och natur. På så sätt skapas »gröna fingrar« mellan bostadshusen och boende får nära till naturen. Bostadskvarteren inramas av skogsdungar och naturmark både norr och söder om stadsdelen.

På det gamla övningsfältet bedrevs slätter under den militära tiden, och på fältet fanns ett enda träd och lite buskvegetation. Denna karaktär av öppenhet har varit viktig att bevara i utvecklingen av stadsdelen och i parkmiljöerna. Samtidigt är nya trädplanter-

ingar nödvändiga i den centrala stadsdelsparken för att skärma av mot de nya bostäderna. Den centrala stadsdelsparken, Honnörsparken, iordningställdes 2020 med mötesplatser, planteringar och flexibla vistelseytor med en större lekpark. Här har ambitionen varit att skapa platser för möten mellan människor, fri lek, odling och promenader. Lekplatsen riktar sig till barn i hela området och ska fungera även för barn från andra delar av staden. Längre österut övergår stadsdelsparken i mer obearbetad naturmark. Parken har stora möjligheter att bli en attraktiv mötesplats eller utflyktsmål för hela staden, och är faktiskt den största park som byggts på Gotland.

Graffitivägg på kulfång

I parken finns ett kulfång, som idag används som laglig graffitivägg, kvar sedan området var militärt övningsområde. De två vertikala betongväggarna som kulfånget består av kan även i fortsättningen användas för graffiti eller fungera som klätterväggar, som del i lekparken. Väggarnas placering gör att de uppfattas som en tydlig port till parken. Genom att spara kulfånget har också lite av minnet av den tidigare militära verksamheten kunnat bevaras.

Stadsodling och intresset för kolonilotter har blivit större de senaste åren. Att odla själv för eget hushåll och ur hälsoaspekt ligger i tiden och regionalt finns en efterfrågan av fler odlingslotter och alternativa odlingsplatser. Inslag av odling i stadsdelsparker eller i bostadsmiljöer kan fungera som mötesplatser och skapa gemenskap i ett område. Genom att erbjuda områden med till exempel mindre odlingslotter, pallkragar och större odlingspartier där alla odlar tillsammans kan man möta flera olika behov av stadsodling. I stadsdelen finns därför ett område utlagt för stadsodling och kolonilotter i kvarteret Signallottan. Inom naturområdena tillåts också odling i det mindre formatet på lämpliga ställen.

Bebyggelsens särdrag

Bebyggelsekaraktären i den snart färdigbyggda stadsdelen har stor variation, vilket också var avsikten när de fyra enkla principerna togs fram för bebyggelsen. Variationen har också gett möjlighet till en del arkitektoniskt experimenterande. Arribas och Kuststadens flerbostadshus i massivträ i kvarteret

Militärens gamla kulfång i Honnörsparken är nu en grafitti-vägg där det är tillåtet att måla. I bakgrunden syns radhus i Arribas och Kuststadens kvarter. Foto: Christian Hegardt.

Sergeanten, ritade av Murman Arkitekter, visar på en uttrycksfull träarkitektur med helt integrerade loftgångsbalkonger och spektakulära radhusfasader mot Honnörsparken. I HSB:s område i kvarteret Signallottan, ritade av Rits Arkitekter, har fin omsorg lagts på en genomtänkt markbehandling mellan husen. Den förskola som Region Gotland byggt i området har ritats av AQ Arkitekter med en fasad i sinuskorrugerad plåt med gröna fönsteromfattningar och en generöst och lekfullt gestaltad förskolegård.

En utmaning i gestaltningen av området har varit att få till vettiga och bra bostadsgårdar samtidigt som parkeringsplatser ska ordnas på gårdarna. Detta har lösts på olika sätt i området. Ett intressant exempel i kvarteret Signallottan är Hemsehems flerbostadshus och radhus, ritade av VIDA Arkitekter och Hans Berndtsson, där byggnaderna organiserats i »mini-kvarter« runt egna kvartersgator med kantstens-

parkeringar. Denna lösning har också gett upphov till intimare gårdsrum mellan byggnaderna.

I planeringen av stadsdelen fanns redan från början tankar med om att det i bostadshusens markplan kunde inrymmas mindre verksamheter som inte är störande för bostäderna. Detta har inte kommit att realiseras i någon utsträckning. Möjlighet för handel och verksamheter har istället förlagts i egna kvarter i stadsdelens mest östliga del. Utöver ett delkvarter i kvarteret Signallottan, där AB Gotlandshem ska bygga hyresrätter, återstår nu dessa verksamhetstomter att bebygga i området, och under 2020 har försäljningar genomförts för dessa fastigheter. Därmed har det största stadsbyggnadsprojektet på Gotland på flera decennier snart kommit i mål.

De funna föremålen

I de föregående kapitlen har vi nämnt en del föremål som återfunnits vid arkologiska undersökningar på A7-området. Här visar vi några av dessa, tillsammans med andra betydelsefulla fynd som gjorts på Gotland.

Hjälm En del av en hjälm som hittats vid Tuna i Väte socken. Det var en hjälmtyp som användes under 500-talet.

Gotlands- eller Ölandskrukor. Förekommer på Gotland under romersk järnålder. De två krukorna av den här typen som hittades i kvarteret Sergeanten förefaller ha tillverkats på Gotland respektive Öland av leran att döma.

Romersk denar Ett litet silvermynt som präglats för Antoninus Pius, romersk kejsare mellan 138–161. Det här mynten har präglats omkring år 150 e.Kr. Hittades i kvarteret Sergeanten.

Grytgaffel Användes under romersk järnålder för att fiska upp maten ur grytorna. Hittades i kvarteret Sergeanten.

Yxa Har lagts ned under en byggnad tillsammans med andra föremål i slutet av 100-talet e.Kr. Hittades i kvarteret Sergeanten.

Låssprint En selpinne som användes i kopplingen mellan ett dragdjur och det som skulle dras.

Nyckel Förmodligen var det viktigt att kunna låsa sitt hus. Om det var av praktisk betydelse, eller juridisk, eller båda, får vara osagt. Men under vendeltiden användes den. Hittades i kvarteret Sergeanten.

Dräktspänne Det lilla spännet höll ihop någons klädedräkt under den äldre järnåldern. Hittades i kvarteret Sergeanten.

Pilspets En pilspets från folkvandringstid eller vendeltid. Hittades i kvarteret Sergeanten.

Danskt silvermynt Präglat för den danske kungen Harald Hen. Myntet präglades i slutet av 1070-talet och är ganska ovanligt. Hittades i kvarteret Sergeanten.

Yxa Nedlagd under en byggnad tillsammans med andra föremål. Förmodligen var den ganska gammal när den stoppades undan i slutet av 100-talet e.Kr. Hittades i kvarteret Sergeanten.

Romersk bronsmask Masken hittades i Hellvi och är ett mycket ovanligt föremålsfynd som användes vid uppvisningar. Masken föreställer förmodligen Alexander den store, den makedonska härledaren som dog redan 323 f.Kr. men som var legendarisk redan under romartiden.

Våg Gotlänningarna var skickliga handelsmän, inte minst under vikingatiden. Då användes sådana här balansvågar för att väga upp sina varor. Den här vågen är förmodligen från 800-talet. Hittades i kvarteret Sergeanten.

Svärd I kvarteret Adjutanten hittades det här svärdet i ett hus. Det är gammalt för att vara den typen av svärd, från 100-talet.

Referensförteckningen innehåller artiklar och rapporter där författaren nämns i texten. Det har skrivits många arkeologiska rapporter efter undersökningar som har gjorts i området. De flesta redovisar bara data om var undersökningar utförts. I de flesta fallen rör det sig om mindre undersökningar. Dessa rapporter finns hos Länsstyrelsen och Gotlands Museum.

Det finns också information hos Riksantikvarieämbetets tjänster Fornsök och Runor:

<https://app.raa.se/open/fornsok/>

<https://app.raa.se/open/runor/search>

Litteratur

Andersson, Kent, 2007. *Månadens föremål, augusti, 2007*.

<https://historiska.se/upptack-historien/artikel/designstold-for-2-000-ar-sedan/>

Arnberg, Anna, 2009. *Av jord är du kommen... Äldre Järnålder 2008*.

Ett arkeologiskt symposium i samarbete mellan Arkeologisektionen i Stockholms läns hembygdsförbund och Stockholms läns museum Rapport 2009:5 Rapporten finns i PDF-format på adressen <http://stockholms.lans.museum/>

Bergström, Liselotte., 2007. *Gräddat: brödkultur under järnåldern i östra Mälardalen*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet.

Blomkvist, Nils, 2017 Visby före 1288 – tätort, fältslag eller vad? *Arkeologi på Gotland 2: tillbakablickar och nya forskningsrön*, Uppsala universitet, Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala, 2017

Brink, Stefan, 2009. Familj och kollektiv i det äldre samhället i Norden. *Saga och Sed, Kungl.Gustav Adolfs Akademiens årsbok*. Utgiven av Mats Hellspång. ISSN 0586-5360.

Carlsson, Dan, 2011 »Trakten kring Visby är en öde bygd«: om det äldre jordbrukslandskapet i Visby', *Gotländskt arkiv*, 2011(83), s. 7-20

Nerman, Birger, 1941. Forngutniska »kokkamrater«. *Fornvännen*. http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/1941_238

Nihlén, J. 1927. *Gotlands stenåldersboplatser*

Nihlén, J. 1982. *Utgrävningarna på Stora Torget i Visby 1924–1926* (Sammanställd av Gunnar Svahnström)

Olsson, Ingemar 1976 Tuna-namnen i Sverige – forskningsläget *Fornvännen* 71–81 http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/1976_071.

Schilder, Mathias, Skattdägningskarta Visby, Ägobeskrivning till Geometrisk avmätning från 1697. Visby samteliga tomter och hyra.

Svedjemo, Gustaf 2014, *Landscape dynamics: spatial analyses of villages and farms on Gotland AD 200–1700*, Uppsala universitet, Diss. Uppsala : Uppsala universitet, 2014,Uppsala, 2014.

Westholm, G. 1989 Visby – bönders hamn och handelsplats: Visby-samhällets uppkomst och utbredning under förhistorisk tid och äldsta medeltid. Lic.-avh. Lund : Univ.

Wickman Nydolf Gunilla 2011. Arkeologen fortsätter att lägga pussel igen på A7:s gamla övningsområde – ett pussel som aldrig blir färdigt Landet utanför muren, *Gotländskt arkiv 2011*.

Yrwing, H., 1986 *Visby – hansestad på Gotland*. Stockholm: Gidlund.

Yrwing, H., 1994 Gun Westholm och Visbysamhällets uppkomst: svar på ett genmäle, *Fornvännen* 1994:3

Omfattande arkeologiska rapporter

Norderäng, Johan, Kristiansson, Margareta & Widerström, Per, 2017. Arkeologisk undersökning på fastigheten Artilleriet 1:33, Kv. Sergeanten 3 & 4, Visby Gotlands län. Länsstyrelsens dnr: 431-130-16.

Wickman-Nydolf, Gunilla, 2014. Boplatsslämningar på fastigheten Artilleriet. RAÄ 206 och 207, Kv. Adjutanten och Artilleriet 1:33 Lst dnr 431-1202-12.

Wickman-Nydolf, Gunilla, 2015 Boplatsslämningar och gravar i kvarteret Artilleriet 1:33, RAÄ, Kvarteret Artilleriet 1:33. Lst dnr 431-2375-14.

Norderäng, J., och Widerström, P., Rapport: Arkeologisk undersökning på fastigheten Artilleriet 1:33, Kv. Sergeanten 3 & 4, Visby Gotlands län Länsstyrelsens dnr: 431-130-16

Wickman-Nydolf, Gunilla, 2002. Särskild utredning Kv. Värmekraften 2, Visby Länsstyrelsens beslut 220-4262-99 Särskild undersökning Kv. Värmekraften 2, Visby Länsstyrelsens dnr: 220-460-00

Wickman-Nydolf, Gunilla, 2010. Gårdsmiljö med hus, skärvstenshög, härdar och kokgropar från äldre järnåldern. RAÄ 161 , Artilleriet 1:33, Visby, Gotland. Länsstyrelsens dnr: 431-3701-06

Wickman-Nydolf, Gunilla, 2013. Boplatsslämningar från olika tidsperioder Kv. Löjtnanten, Visby Gotland. Länsstyrelsens dnr: 431-1155-10

Widerström, P. 2011. Rapport efter särskild arkeologisk undersökning på Stora Torget i Visby stad, RAÄ 107, Gotland. Länsstyrelsens dnr 431-647-10

Zerpe, L. 1999. Förhistoriska boplatsslämningar. Kvarteret Mullvaden, Visby socken 1997–1998. Lst dnr 220-3280-97

